

วัฏจักร ความยากจน

ทลายกับดักและมายาคติความยากจน

ปัญหาความยากจนไม่ใช่เรื่อง ‘ชะตากรรม’
แต่เป็นปัญหา ‘เชิงโครงสร้าง’

โครงการ การพัฒนาระบบสนับสนุนการทำงานเชิงพื้นที่ เพื่อยกระดับ
แพลตฟอร์มจัดความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำระดับจังหวัดและระดับ
เคหะชุมชนระดับโครงการ ปี 2568

วิญญูกิจรความยากจนหลายกับดักและมายาคติความยากจน

ผู้เขียน

พงษ์เทพ บุญกล้า
ถนนอมสิน พลลาภ

บรรณาธิการ

ถนนอมสิน พลลาภ

คณะผู้จัดทำ

ถนนอมสิน พลลาภ อุบล สวัสดิ์ผล มนตรี พิมพ์ใจ
ยุทธนา วงศ์โสภณ ปณิธิ บุญญา จุติมาพร พลพงษ์
วรรณุช จันทะบุรณ์

จัดทำโดย

โครงการการพัฒนากระบวนสนับสนุนการทำงานเชิงพื้นที่เพื่อยกระดับแพลตฟอร์มจัดความยากจน
แบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำระดับจังหวัดและการขับเคลื่อนโมเดลแก้จนระดับโครงการ ปี 2568,
สมาคมวิจัยและนวัตกรรมเพื่อชุมชน

ได้รับงบประมาณสนับสนุนจาก

หน่วยบริหารจัดการทุนด้านการพัฒนาพื้นที่ (บพท.)
สำนักงานเร่งรัดการวิจัยและนวัตกรรมเพื่อเพิ่มความสามารถการแข่งขันและการพัฒนาพื้นที่
(องค์กรมหาชน)

คำนำ

หนังสือ ‘วัฏจักรความยากจน ทลายกับดักและมายาคติความยากจน’ มุ่งถ่ายทอดความเข้าใจเชิงลึกเพื่อหักล้างมายาคติการสงเคราะห์แบบเดิมสู่การสร้างพลังการพึ่งพาตนเองที่ยั่งยืน ผ่านการถอดบทเรียนจากหลักฐานเชิงประจักษ์ใน 4 จังหวัดที่มีบริบทภูมิสังคมต่างกัน ทั้งจังหวัดอุบลราชธานี จังหวัดเลย จังหวัดมุกดาหาร และจังหวัดแม่ฮ่องสอน เพื่อสะท้อนภาพความยากจนที่ซับซ้อนและเป็นพลวัต หัวใจสำคัญคือการปรับวิธีคิดผ่านกระบวนการกลุ่มและการระดมสมองเพื่อดีดศักยภาพภายในออกมาเป็นเกราะคุ้มกันความเสี่ยง พร้อมทั้งยอมรับในคุณค่าประสบการณ์และ ‘ความรู้ของคนจน’ ขณะเดียวกันยังให้ความสำคัญกับการแก้ไขปัญหาเชิงโครงสร้างและการทลายวงจรความยากจนข้ามรุ่นมาอย่างยาวนาน เพื่อแสวงหาช่องทางสู่การเลื่อนชั้นทางสังคม

สารบัญ

	หน้า
บทเกริ่นนำ	1
วิธีวิทยาศึกษาวิจัยการความยากจน	5
กระบวนการศึกษาวิจัยการความยากจน	7
การใช้ ‘เครื่องมือ’ ศึกษาวิจัยการความยากจน	11
- การใช้แผนผังครอบครัว/เครือญาติของคนจน	11
- การใช้เครื่องมือทำความเข้าใจประวัติชีวิตของคนจน	12
- การทำความเข้าใจโครงสร้างองค์กรชุมชน	13
- ปฏิทินชุมชน	14
- ระบบตลาดและทุนนิยม	15
- การเข้าถึงทรัพยากร	15
- แผนภาพโองังชีวิต	16
ปัญหาความยากจนในวิจัยการความยากจน	19
แนวทางการหลุดจาก ‘กับดัก’ และ ‘วิจัยการความยากจน’ ข้อเสนอต่อการแก้ไขปัญหา	38
ความยากจนเชิงพื้นที่	
อ้างอิง	41

การศึกษาเชิงลึกเพื่อทำความเข้าใจต่อ ‘วัฏจักรความยากจน’ จะช่วยสะท้อนให้เห็นว่าแนวคิดแบบเดิมที่เน้นให้คนนอกนำความช่วยเหลือเข้าไปมอบให้ หรือ ‘สงเคราะห์’ นั้นมักไม่ยั่งยืน เพราะเป็นการแก้ไขปัญหาคือความยากจนที่ปลายเหตุ และขาดการพิจารณาถึงบริบทจริงของคนจนและพื้นที่ซึ่งมีความแตกต่างกัน หัวใจสำคัญในการวิจัยและพัฒนาเชิงพื้นที่จึงต้องมีการปรับเปลี่ยนวิธีคิดผ่านกระบวนการกลุ่มหรืออื่นๆ และต้องยอมรับว่าต้องใช้เวลาในการบ่มเพาะและไม่อาจเห็นผลได้ในระยะสั้น ความรู้บางประเภทโดยเฉพาะทักษะการแก้ปัญหาที่มีความสลับซับซ้อนจำเป็นต้องอาศัยพลังกลุ่มในการระดมสมองและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อสร้างเกราะคุ้มกันความเสี่ยง เป้าหมายสูงสุด คือ การเสริมสร้างขีดความสามารถในการ ‘พึ่งพาตนเอง’ โดยต้องจำแนกให้ชัดเจนว่ากิจกรรมใดที่ครัวเรือนสามารถลงมือทำได้ทันทีโดยไม่ต้องรอทรัพยากรจากภายนอก

ขณะที่ ความช่วยเหลือจากภายนอกควรเป็นเพียง ‘ตัวเร่ง’ หรือแรงหนุนในส่วนที่เกิณกำลังความสามารถเบื้องต้น เพื่อให้คนจนสามารถยืนหยัดได้และหลุดพ้นจากกับดักความยากจนที่ตนเผชิญอยู่ แต่ท้ายที่สุดจะหลุดพ้นจากวัฏจักรความยากจนได้อย่างถาวรจำเป็นจะต้องเข้าใจความซับซ้อนและพลวัตความยากจนด้วยกระบวนการคิดเชิงระบบ (Systematic Approach) รวมทั้งให้ความสำคัญกับการแก้ไขปัญหาคือ ‘เชิงโครงสร้าง’ และการยอมรับประสบการณ์ของคนจนเองอีกด้วย

ในการศึกษา ‘วัฏจักรความยากจน ทลายกับดักและมายาคติความยากจน’ ต้องการทำความเข้าใจต่อลักษณะและวงจรความยากจน (cycle of poverty) หรือ ‘วัฏจักรของความยากจน’ (vicious poverty) ซึ่งการศึกษานี้เน้นตามบริบทพื้นที่ที่มีความแตกต่างกันใน 4 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดมุกดาหาร, จังหวัดอุบลราชธานี, จังหวัดเลย, และจังหวัดแม่ฮ่องสอน รวมทั้งข้อเสนอแนะในการตัดวงจรของวัฏจักรความยากจนที่มีความเป็นไปได้และเหมาะสมกับครัวเรือนแต่ละกลุ่ม

ในเอกสารนี้ใช้วิธีวิทยาในการเลือกกลุ่มครัวเรือนยากจนตัวอย่างแบบเจาะจงจากระบบข้อมูลครัวเรือนยากจนระดับจังหวัด (Practical Poverty Provincial Connex : PPPConnex) ที่อยู่ในพื้นที่ทั้งที่มีบริบทเดียวกัน และเป็นการศึกษาเชิงเปรียบเทียบ (Comparative Study) ครัวเรือนยากจนที่อยู่ต่างพื้นที่ มาจากระบบการค้นหา สอบทาน ซึ่เป้าเชิงพื้นที่ กระทั่งแบ่งครัวเรือนยากจนออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มอยู่ลำบาก, กลุ่มอยู่ยาก, กลุ่มอยู่ได้, และกลุ่มอยู่ดี¹

รวมทั้งเน้นการทบทวนเอกสาร แนวคิด ทฤษฎี งานวิชาการ และรายงานวิจัยของโครงการวิจัยในแพลตฟอร์มขจัดความยากจนฯ เป็นหลัก ที่ได้รับงบประมาณสนับสนุนจาก บพท. ประกอบกับการลงพื้นที่ภาคชุมชนโดยการปรับใช้เครื่องมือศึกษาชุมชน อันจะนำไปสู่การสร้างความรู้เกี่ยวกับ ‘วัฏจักรความ

¹ แมน ปุโรทานนท์ (2563) แบ่งได้ออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่ 1 ‘อยู่ลำบาก’ กลุ่มที่มีความขาดแคลนปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต ต้องดำเนินการนำเข้าสู่ระบบสวัสดิการโดยเร่งด่วน กลุ่มที่ 2 ‘อยู่ยาก’ กลุ่มที่มีปัจจัยพื้นฐานเพียงพอสำหรับการดำรงชีวิตอยู่ในแต่ละวัน ซึ่งต้องเร่งดำเนินการจัดหาปัจจัยดำรงชีพ/หรือยกระดับความสามารถในการจัดหาปัจจัยดำรงชีพให้พออยู่ได้ กลุ่มที่ 3 ‘อยู่ได้’ กลุ่มที่มีฐานทุนสำหรับการดำรงชีพ แต่ยังไม่เพียงพอที่จะอยู่รอดได้อย่างปลอดภัยหากประสบกับภาวะความแปรปรวนต่างๆ จำเป็นต้องสร้างภูมิคุ้มกัน และยกระดับความเป็นอยู่ให้หลุดพ้นจากสภาวะความขาดแคลน/เปราะบาง กลุ่มที่ 4 ‘อยู่ดี’ กลุ่มที่มีภูมิคุ้มกันต่อสภาวะความแปรปรวน/ความเสี่ยงต่างๆ มีฐานทุนในด้านต่างๆ ที่เพียงพอในการวางแผนอนาคตของตนเอง ครอบครัว และเป็นฐานทุนในระดับชุมชนได้

ยากจน' ในระดับครัวเรือนหรือบริบทที่เกี่ยวข้องโดยตรง ทั้งนี้การศึกษาได้ให้ความสำคัญต่อการเคารพต่อจริยธรรมการวิจัยและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ในทุกขั้นตอน รวมทั้งการรักษาความลับของข้อมูลอย่างเคร่งครัด รวมทั้งยอมรับในประสบการณ์ด้านต่างๆ ของคนจน ซึ่ง ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ และคณะ (2569) มองว่า กระบวนการเรียนรู้ร่วมที่ยอมรับ 'ความรู้ของคนจน' ในฐานะแหล่งข้อมูลที่สำคัญที่สุด

อย่างไรก็ดี ในเชิงวิธีวิทยา (methodology) การเลือกพื้นที่ศึกษาอย่างมีนัยสำคัญเกี่ยวกับการเลือกพื้นที่ที่มีความแตกต่าง เพื่อให้เห็นรายละเอียดที่ลุ่มลึกเชิงเปรียบเทียบหลากหลายมิติ ทั้งด้านภูมิศาสตร์ ภูมิสังคม และภูมิเศรษฐศาสตร์ กล่าวคือ ในพื้นที่ภาคอีสานในจังหวัดอุบลราชธานี เป็นพื้นที่ภาคอีสานตอนล่างและเป็นพื้นที่เสี่ยงต่อสถานการณ์ภัยพิบัติน้ำท่วมและความเปราะบางสูง หรือจังหวัดเลย มีความซับซ้อนเชิงภูมิศาสตร์และภูมิสังคมในภาคอีสานตอนบน หรือจังหวัดมุกดาหาร พื้นที่ชายแดนแม่น้ำโขงประเทศไทย-สปป.ลาว ซึ่งเป็นพื้นที่หมุดหมายของการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษภายใต้นโยบายการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจตะวันออก-ตะวันตก (East-West Economic Corridor : EWEC) และจังหวัดแม่ฮ่องสอน พื้นที่ในภาคเหนือตอนบน มีประชาชนกลุ่มชนชาติพันธุ์จำนวนมากที่อาศัยอยู่พื้นที่ชายขอบห่างไกลตามหุบเขาและเผชิญกับความท้าทายด้านการเข้าถึงทรัพยากรและปัญหาความยากจนมิติต่างๆ และเป็นจังหวัดที่มีความยากจนต่อเนื่องมากกว่าสิบปี

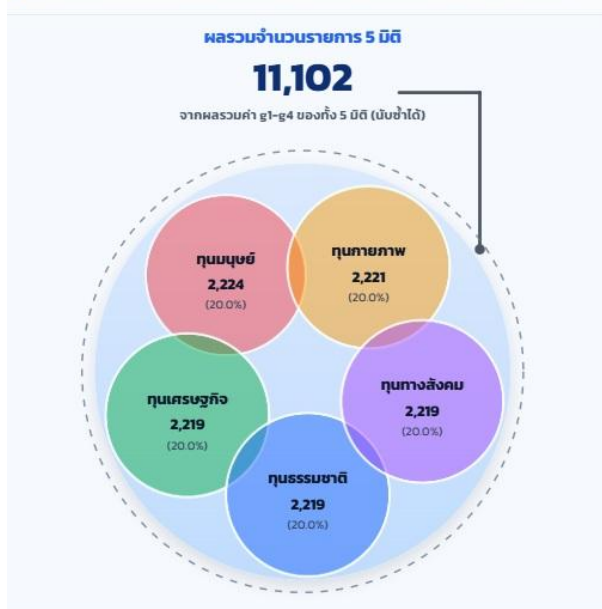
เอกสารนี้พยายามฉายให้เห็นถึง 'หลักฐานเชิงประจักษ์' ที่สนับสนุน (Evidence Support) ในการอธิบาย วัฏจักรความยากจนในระดับครัวเรือนที่มีลักษณะเฉพาะ ตามความแตกต่าง ซับซ้อน และเป็นพลวัต สู่การสร้างข้อเสนอต่อการพัฒนาศักยภาพและยกระดับสถานะทางสังคมและเศรษฐกิจของครัวเรือนยากจน และหาแนวทางลดทอนหรือตัดวัฏจักรความยากจนที่จะส่งต่อ 'ความจนข้ามรุ่น' (Intergenerational poverty) และแนวทางที่จะนำไปสู่การเลื่อนชั้นทางสังคม (Social mobility) ได้ในที่สุด

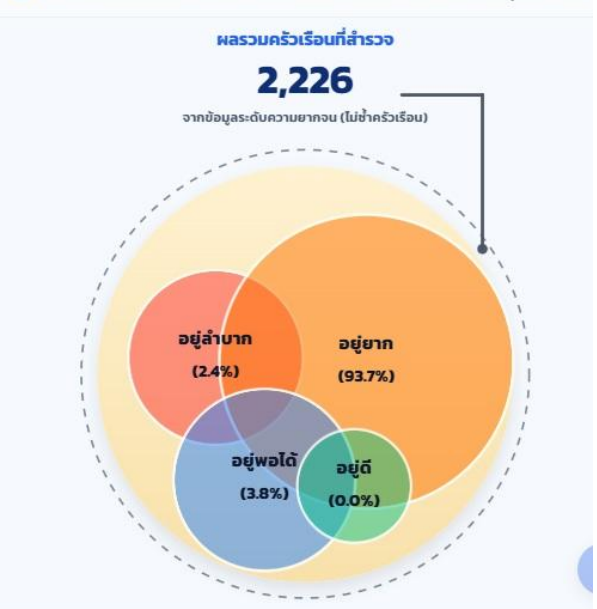
ภาพที่ 1 บริบททางภูมิศาสตร์ ภูมิสังคม และภูมิเศรษฐศาสตร์ พื้นที่ 4 จังหวัด (AI Image)

สำหรับข้อมูลครัวเรือนยากจน ในระดับจังหวัดของพื้นที่การศึกษา 4 แห่ง คือ จังหวัด อุบลราชธานี มุกดาหาร เลย และแม่ฮ่องสอน พบว่ามีการกระจายตัวของครัวเรือนยากจน ทั้งในด้านฐาน ทุนการดำรงชีพ และครัวเรือนในแต่ละกลุ่ม คือ ครัวเรือนอยู่ลำบาก ครัวเรือนอยู่ยาก ครัวเรือนอยู่ได้ และ ครัวเรือนอยู่ดี ดังรายละเอียดต่อไปนี้

◎ ภาพรวมการกระจายตัวของครัวเรือน แยกตามฐานทุนดำรงชีพ จังหวัดอุบลราชธานี

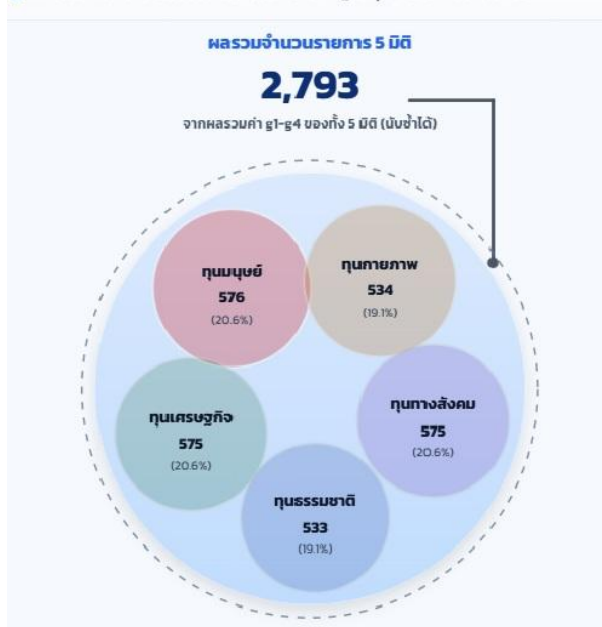

◎ ภาพรวมการกระจายตัวของครัวเรือน แยกตามระดับความยากจน จังหวัดอุบลราชธานี

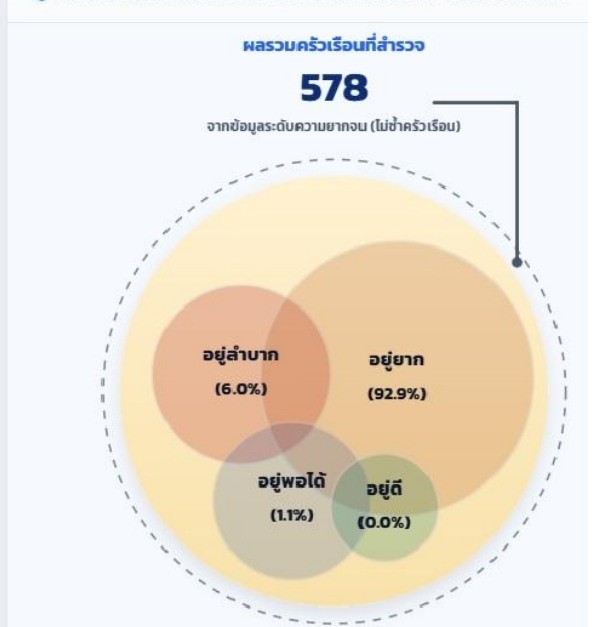

ภาพที่ 2 ภาพรวมการกระจายตัวของครัวเรือน แยกตามฐานทุนดำรงชีพ จังหวัดอุบลราชธานี ปี 2568 (<https://srads.ppaos.com>)

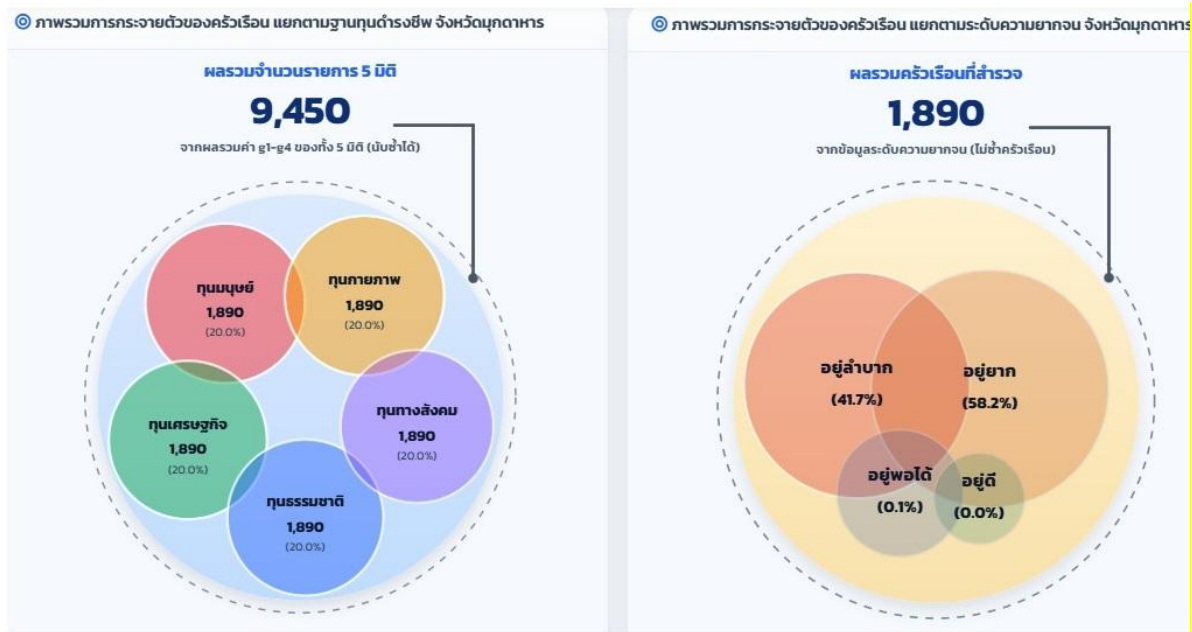
◎ ภาพรวมการกระจายตัวของครัวเรือน แยกตามฐานทุนดำรงชีพ จังหวัดเลย

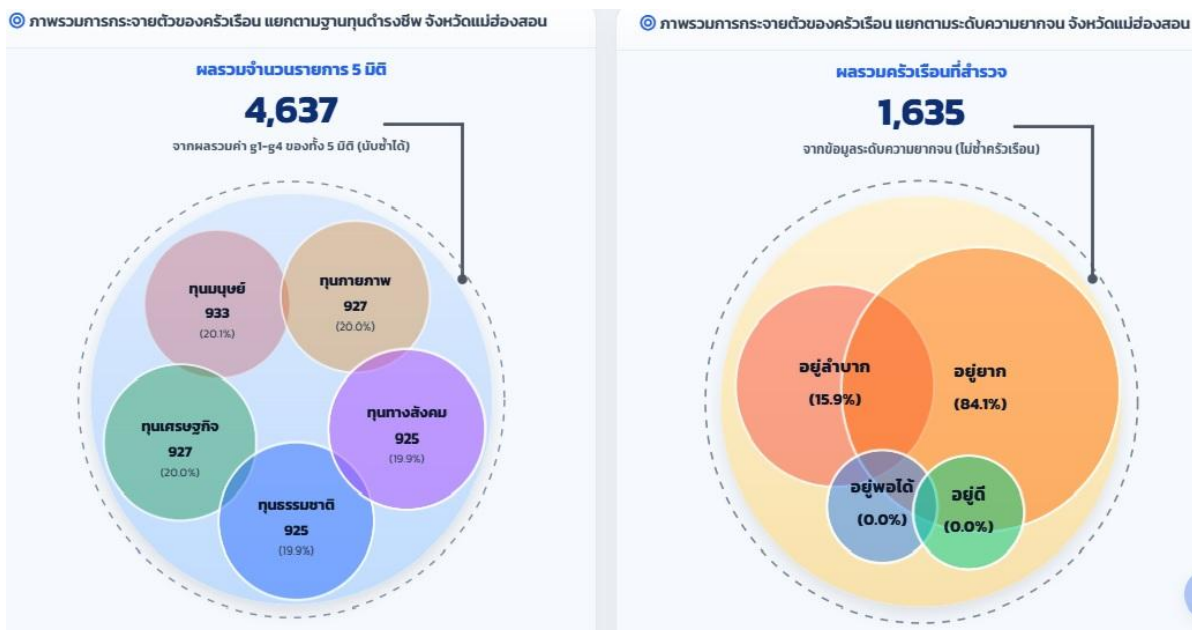
◎ ภาพรวมการกระจายตัวของครัวเรือน แยกตามระดับความยากจน จังหวัดเลย

ภาพที่ 3 ภาพรวมการกระจายตัวของครัวเรือน แยกตามฐานทุนดำรงชีพ จังหวัดเลย ปี 2568 (<https://srads.ppaos.com>)

ภาพที่ 4 ภาพรวมการกระจายตัวของครัวเรือน แยกตามฐานทุนดำรงชีพ จังหวัดมุกดาหาร ปี 2568 (<https://srads.ppaos.com>)

ภาพที่ 5 ภาพรวมการกระจายตัวของครัวเรือน แยกตามฐานทุนดำรงชีพ จังหวัดแม่ฮ่องสอน ปี 2568 (<https://srads.ppaos.com>)

ความยากจนข้ามรุ่นไม่ได้มาจากความล้มเหลวส่วนบุคคลเท่านั้น หากแต่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ที่ซับซ้อนระหว่างปัญหาเชิงโครงสร้าง การเมือง และวาทกรรมที่รองรับแนวคิดการพัฒนาต่างๆ อีกทั้งค่านิยมและกำหนดพื้นที่ที่ความยากจนมักเกี่ยวข้องกับแรงจูงใจทางการเมือง ทั้งที่การแก้ไขปัญหความยากจนข้ามรุ่นต้องเน้นการเปลี่ยนแปลงในระดับระบบและปรับเปลี่ยนวิธีคิดเกี่ยวกับความยากจน²

ประเทศไทยมีการจัดเก็บข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) สำหรับใช้วางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นประจำ เพื่อรวบรวมข้อมูลพื้นฐานความจำเป็นของประชาชน มีกระบวนการตรวจสอบความถูกต้อง รวมทั้งกลไกและกระบวนการบริหารจัดการเก็บเพื่อควบคุมคุณภาพการเก็บข้อมูลให้เป็นไปตามหลักวิชาการ และสอดคล้องกับบริบทชุมชน ให้ทุกภาคส่วนสามารถใช้ประโยชน์จากข้อมูลในการวางแผนพัฒนาคุณภาพของประชาชน³

แม้กระบวนการศึกษาวิจัย ‘ความยากจน’ ภายใต้อาณัติของสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษาแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำ ยังเน้นแบบสอบถามเชิงปริมาณ แต่การทำงานภาคสนามของหลายพื้นที่ได้สะท้อนให้เห็นว่าใช้เพียงแบบสอบถามเชิงปริมาณอาจไม่เพียงพอต่อการทำความเข้าใจปัญหาความยากจนระดับครัวเรือน เนื่องจากความยากจนของแต่ละครัวเรือนมีความแตกต่าง ซับซ้อน และเป็นพลวัต ดังนั้น การทำงานวิจัยเชิงพื้นที่จึงปรับกลยุทธ์ในการทำความเข้าใจความยากจนเพิ่มเติมผ่านการศึกษาเชิงคุณภาพ เช่น การสัมภาษณ์เจาะจง สันทนากลุ่ม/กลุ่มย่อย การฟังเสียงคนจน การสังเกต หรือการประชุมต่างๆ ทั้งทางการและไม่ทางการที่เรียกว่า ‘คุยความจน’ หรือ Poverty Forum แต่กลับพบว่ายังไม่ลุ่มลึกเพียงพอสำหรับการทำความเข้าใจความยากจนระดับครัวเรือนหน่วยย่อย เนื่องจากข้อจำกัดของครัวเรือนยากจนแตกต่างจากครัวเรือนทั่วไปที่มีศักยภาพทางสังคมหรือเศรษฐกิจสูงกว่า เช่น มีรูปแบบการดำรงชีพเฉพาะ ไม่มีเวลาเข้าร่วม ไม่กล้าพูด เป็นต้น

ดังนั้น การศึกษาในประเด็นความยากจนที่เคยเป็นเรื่องที่ให้ความสำคัญของข้อมูลเชิงปริมาณที่เน้นตัวเลข หรือกระบวนการรวบรวมข้อมูลที่เร่งรัดคนจนที่ตอบแบบสอบถามให้เสร็จในระยะเวลาอันสั้น รวมทั้งความสัมพันธ์เชิงอำนาจและผลประโยชน์ของผู้สำรวจแบบสอบถามที่มีอิทธิพลต่อข้อมูลที่ได้รับ เช่น อาสาสมัคร เป็นคนเก็บแบบสอบถามแต่ไม่ลงไปสอบถามถึงครัวเรือนโดยตรง ผู้นำบางคนมีความไม่เป็นกลางเนื่องจากผลประโยชน์เชิงอุปถัมภ์ การปกปิดซ่อนเร้นข้อมูลให้ภาพรวมคนจนในชุมชนออกมาเชิงบวกมากกว่าเชิงลบ เพราะหากมีข้อมูลคนยากจนมากจะส่งผลต่อภาพลักษณ์และถูกติติงจากหน่วยงาน เป็นต้น เหล่านี้ล้วนส่งผลให้คนจนไม่ปรากฏตัวในระบบข้อมูล

² กนกวรรณ มะโนรมย์ และคณะ. ความเข้าใจความยากจนข้ามรุ่นและความยากจนระดับโลกและสังคมไทย. แนวคิดและวิธีวิทยาศึกษาความยากจนข้ามรุ่น. กรุงเทพฯ : สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.). 2568. หน้า 27.

³ ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) บริหารการจัดเก็บโดยคณะกรรมการอำนวยการงานพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน (พชช.) โดยมีประธานคณะกรรมการ ได้แก่ กระทรวงมหาดไทยและอธิบดีกรมการพัฒนาชุมชนเป็นเลขานุการ คณะกรรมการ ประกอบด้วย ผู้แทนส่วนราชการต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง. คู่มือบริหารจัดการเก็บข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน-จปฐ. กรมการพัฒนาชุมชน. เว็บไซต์ <https://rdic.cdd.go.th>.

อย่างไรก็ดี การศึกษานี้ต้องการชี้ให้เห็นว่า การรวบรวมข้อมูลที่ผ่านมายังมีครัวเรือนยากจนและคนจนจำนวนไม่น้อยที่ตกหล่นจากระบบข้อมูล ซึ่งทีมวิจัยที่ดำเนินการในพื้นที่ต่างๆ พยายามค้นหาสอบทานข้อมูลผ่านกระบวนการมีส่วนร่วม และใช้ข้อมูลจากหลายระบบ เช่น TPMAP⁴, MSO-Logbook⁵, ThaiQM⁶, PPPConnex⁷, เป็นต้น การทำงานของทีมวิจัยภายใต้แพลตฟอร์มฯ พยายามค้นหาสอบทานกระทั่งพบว่า การทำงานผ่านฐานข้อมูลของรัฐมีทั้งคนที่คุณภาพชีวิตอยู่สูงและต่ำกว่าเส้นแบ่งความยากจนหรือ Poverty Line⁸ และอาจถูกมองข้าม ‘ความยากจนแฝง’ ในบางครัวเรือนได้ การทำงานของทีมวิจัยจึงเห็นทั้งการวิเคราะห์และค้นหาคนที่ไม่จนจริงแต่ยังพบในระบบฐานข้อมูล หรือคนจนรั่วไหล (Inclusion Error)⁹ และ คนจนจริงแต่ไม่ปรากฏในระบบฐานข้อมูลหรือคนจนตกหล่น (Exclusion Error)¹⁰ ซึ่งเมื่อพบครัวเรือนยากจนที่ตกหล่นหรือเข้าไม่ถึงบริการพื้นฐานจากรัฐ ทีมวิจัยใช้วิธีการ เก็บข้อมูลเพิ่มเติม(Add on) เพื่อรวบรวมให้หน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องนำเข้าสู่กระบวนการทำงานแก้ไขปัญหาความยากจนอย่างครอบคลุมต่อไป

⁴ โปรดดูเพิ่ม Thai People Map and Analytics Platform: TPMAP. ภาพรวมคนจนเป้าหมายในประเทศไทย. เว็บไซต์ <https://www.tpmmap.in.th>.

⁵ โปรดดูเพิ่ม MSO-Logbook หรือระบบสมุดพกครอบครัวอิเล็กทรอนิกส์ คือ ฐานข้อมูลดิจิทัลของกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (พม.) ที่ใช้จัดเก็บและวิเคราะห์ข้อมูลครัวเรือนประเภทแบบ ‘พุงเป้า’ เพื่อใช้ติดตามสุขภาพและคุณภาพชีวิตของกลุ่มเป้าหมาย (เด็ก ผู้สูงอายุ คนพิการ). เว็บไซต์ <https://ecd.onec.go.th>.

⁶ โปรดดูเพิ่ม ข้อมูลครัวเรือนการจัดความยากจนฯ ระบบ ThaiQM. เว็บไซต์ <https://thaiqm.dopa.go.th>.

⁷ โปรดดูเพิ่ม ระบบข้อมูลครัวเรือนยากจนระดับจังหวัด. Practical Poverty Provincial Connex : PPPConnex. <http://www.ppaos.com>.

⁸ เส้นความยากจน (Poverty Line) เป็นเกณฑ์ที่อยู่บนแนวคิดของการบริโภคปัจจัย 4 ขั้นพื้นฐาน โดยในการคำนวณได้ แบ่งการบริโภคดังกล่าวออกเป็นการบริโภคอาหารให้เหมาะสมในแต่ละเพศและวัย และการบริโภคสินค้าอื่นที่ไม่ใช่อาหารตามความจำเป็นขั้นพื้นฐาน.

⁹ ความผิดพลาดในกระบวนการคัดกรองนโยบายหรือสวัสดิการ โดยที่คนซึ่ง ‘ไม่มีคุณสมบัติ’ หรือไม่สมควรได้รับแต่กลับได้รับสิทธิ์นั้น.

¹⁰ กลุ่มคนที่ควรได้รับความช่วยเหลือหรือสิทธิ์ตามเกณฑ์ แต่ตกหล่นจากระบบฐานข้อมูล ทำให้ไม่ได้รับสวัสดิการนั้นๆ.

การศึกษาวิจัยการความยากจน ครั้งนี้ไม่ได้เน้นในส่วนของการศึกษาข้อมูลเชิงปริมาณมาก เนื่องจากต้องการนำเสนอและชี้ให้เห็นถึงความสำคัญในการศึกษาเชิงคุณภาพที่จะช่วยให้ได้ยีน มองเห็น เข้าใจ และเข้าถึงความแตกต่าง ชับซ้อน และความเป็นพลวัตของความยากจนที่ลุ่มลึกและชัดเจนมากขึ้น รวมทั้งการเข้าใจเหล่านี้จะช่วยหนุนเสริมกระบวนการทำงานแก้ไขปัญหาความยากจนที่คนจนเข้าถึงและ ปรากฏตัวต่อชุมชนและสังคม รวมทั้งทลายกับดักและมายาคติความยากจนจากการศึกษาเพียงในเชิง ปริมาณเท่านั้น

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และคณะ (2562) มองว่า เพื่อให้การศึกษาชุมชน (ในที่นี้หมายถึงคนจน) ที่เคยเป็นเรื่องที่ไม่มีวิธีการที่ชัดเจน เป็นเรื่องน่าเบื่อ การเก็บข้อมูลส่วนใหญ่เป็นเพียงการใช้แบบสำรวจไป เก็บข้อมูลตัวเลขต่างๆ ซึ่งมักต้องเร่งรัดให้ได้ข้อมูลครบถ้วนและต้องทำให้เสร็จในระยะเวลาสั้น จึงมักจะ ไม่ช่วยให้เข้าใจวิถีชุมชนและบริบททางสังคมและวัฒนธรรมมากนัก¹¹ เอกสาร ‘วิจัยการความยากจน’ ฉบับนี้ จึงนำเสนอการศึกษาความยากจนในหลากหลายมิติ ผ่านการใช้เครื่องมือต่างๆ การลงพื้นที่ภาคสนามร่วมกับทีม วิจัยในพื้นที่ศึกษา การสนทนาเชิงลึกด้วยความเคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ การสังเกตและประชุมสรุป การสะท้อน/ตรวจสอบ ข้อมูลระหว่างนักวิจัยที่ร่วมการศึกษา (Debrief) ถือว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้ ร่วมกันกับทีมวิจัยหลังปฏิบัติการภาคสนาม โดยแบ่งออกเป็น 5 ขั้นตอน ดังนี้

1) ประชุมเตรียมความพร้อม: ชี้แจงรายละเอียดเกี่ยวกับการลงพื้นที่ภาคสนามร่วมกับทีมวิจัยใน พื้นที่ เพื่อให้เข้าใจแนวทางในการลงพื้นที่ภาคสนามร่วมกัน พร้อมทั้งแบ่งทีมๆ ละ 2-3 คน เพื่อไม่ให้เกิด แรงกดดันต่อครัวเรือนที่เป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key informants) รวมทั้งเน้นย้ำถึงความสำคัญของข้อมูล ที่เกิดขึ้นในการทำความเข้าใจวิจัยการความยากจน

2) คัดเลือกประชากรครัวเรือนยากจน: ใช้ข้อมูลจากการทำงานวิจัยตามแพลตฟอร์มฯ โดย คัดเลือกประชากรครัวเรือนยากจนทั้งสิ้น 35 ครัวเรือน แบ่งเป็นกลุ่มอยู่ลำบาก, อยู่ยาก, อยู่ได้, และอยู่ดี โดยทีมวิจัยในพื้นที่พิจารณาคัดเลือกกรณีที่น่าสนใจหรือที่มองว่าเป็นกรณีตัวอย่าง ที่สามารถสะท้อนการ เปลี่ยนแปลงของครัวเรือนยากจน จากการทำงานตามแพลตฟอร์มฯ มีโอกาสเลื่อนชั้นทางสังคม หรือ Social Mobility

¹¹ โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และคณะ. (2562). วิถีชุมชน เครื่องมือ 7 ขั้น ที่ทำให้งานชุมชนง่าย ได้ผล และสนุก. พิมพ์ครั้งที่ 13. นนทบุรี: สุข ศาลา, 2562.

ตาราง : ประชากรครัวเรือนยากจนทั้งสิ้น 35 ครัวเรือน¹²

พื้นที่	อยู่ลำบาก	อยู่ยาก	อยู่ได้	อยู่ดี
อุบลราชธานี	3	1	3	-
เลย	2	1	6	-
มุกดาหาร	3	-	3	3
แม่ฮ่องสอน	-	-	9	1
รวม	8	2	21	4

3) **เตรียมเครื่องมือและอุปกรณ์ลงพื้นที่ภาคสนาม:** การลงพื้นที่ภาคสนามให้ความสำคัญกับการเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และเคารพต่อจริยธรรมการวิจัย มีการจัดทำแบบฟอร์มขอความยินยอม และส่งวนการเผยแพร่ข้อมูลส่วนบุคคล เพื่อแสดงความสมัครใจการเข้าร่วมกระบวนการศึกษา พร้อมกับชี้แจงระยะเวลาในการเข้าร่วมประมาณ 1-3 ชั่วโมงอย่างชัดเจน ซึ่งสามารถแจ้งออกจากกระบวนการได้ทุกเมื่อหรือไม่ตอบบางคำถามหากรู้สึกไม่พอใจหรือไม่สบายใจ ดังนั้น ในเอกสารนี้จึงใช้คำว่า ‘นามสมมติ’ ในการเรียบเรียงเรื่องราวนำเสนอในเชิงเรื่องเล่า (Narratives) ที่อิงอยู่ในปรากฏการณ์ที่ค้นพบจากภาคสนาม

4) **ประสานงานและลงพื้นที่ภาคสนาม:** การลงพื้นที่ภาคสนามแต่ละชุมชนต้องชี้แจงประสานรายละเอียดกับผู้นำชุมชน หรือคนที่มืบทบาทร่วมในชุมชนปฏิบัติการ ซึ่งในแพลตฟอร์มฯ มีคนทำงานที่ถูกจัดวางบทบาทเป็นนักบริหารจัดการพัฒนาเชิงพื้นที่ (Area Development Manager: ADM) และ นักบริหารงานวิจัยเชิงพื้นที่ (Area Research Manager: ARM) เพื่อลดความกดดันต่อกลุ่มเป้าหมายที่เข้าร่วม โดยให้บุคคลเหล่านี้เป็นคนพาไปและสังเกตการณ์อยู่ห่างๆ นั่งฟังห่างๆ ไม่พูดแทน ไม่พูดแทรก และไม่แสดงอารมณ์กดดันต่างๆ

5) **Debrief Meeting:** ผู้ที่มีส่วนร่วมในการลงพื้นที่ภาคสนาม โดยเฉพาะทีมวิจัยในพื้นที่นำเสนอข้อมูลจากการลงพื้นที่ของแต่ละทีม พร้อมทั้งร่วมกันแบ่งปันข้อมูลเพิ่มเติม ตรวจสอบความถูกต้อง และแลกเปลี่ยนมุมมองต่างๆ เกี่ยวกับประเด็นความยากจนที่พบในแต่ละครัวเรือนถือว่าเป็นการวิเคราะห์ข้อมูลขั้นต้น (Preliminary Analysis) ก่อนออกจากพื้นที่ศึกษาแต่ละแห่ง

¹² การศึกษา ‘วัฏจักรความยากจน ทลายกับดักและมายาคติความยากจน’

ภาพที่ 6 บรรยายการหาหรือก่อนลงพื้นที่ภาคสนามวิจัยการความยากจน จังหวัดมุกดาหาร

ภาพ 7 บรรยายการลงพื้นที่ภาคสนามวิจัยการความยากจน จังหวัดมุกดาหาร

ขั้นตอนศึกษาวิจัยการความยากจน

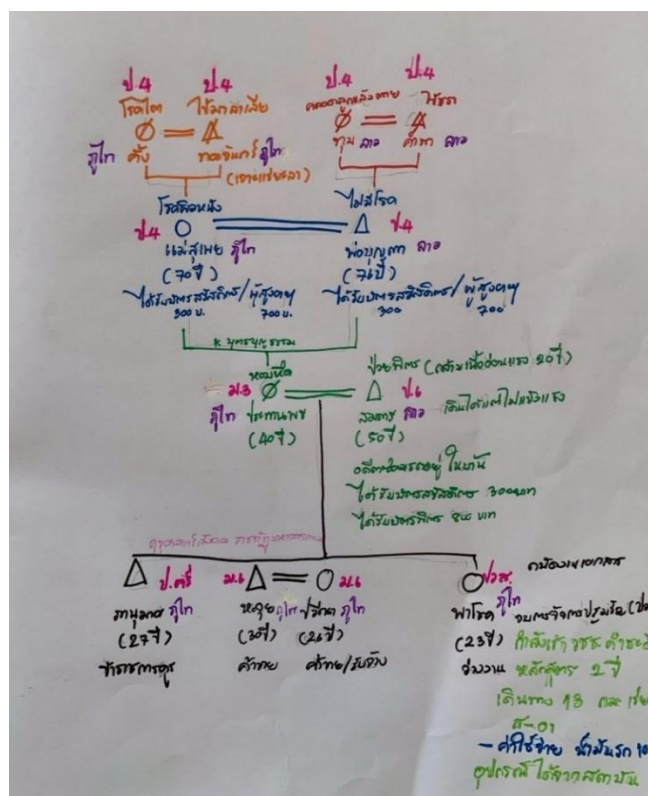

ภาพที่ 8 ขั้นตอนศึกษาวิจัยการความยากจน (AI Image)

การใช้ ‘เครื่องมือ’ ศึกษาวิถีการความยากจน ‘อาจไม่ใช่เครื่องมือใหม่แต่จะช่วยให้การทำงานลุ่มลึกขึ้น’

การทำความเข้าใจวิถีการความยากจนในเอกสารนี้ ได้นำ เครื่องมือการศึกษาชุมชน¹³ ที่ได้นำมาปรับใช้เป็นแนวทางในการทำความเข้าใจความยากจนและวิถีการความยากจนให้ลุ่มลึกขึ้น อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนขอเน้นย้ำว่า เครื่องมือศึกษาชุมชนนี้ สามารถประยุกต์ใช้ได้อย่างยืดหยุ่นและบางเครื่องมือถูกนำไปใช้อย่างแพร่หลายในการทำงานทางสังคมและชุมชน หรืออาจกล่าวได้ว่า ไม่ใช่เครื่องมือใหม่แต่เป็นเครื่องมือที่นำมาช่วยทำความเข้าใจระดับปัจเจก ครอบครัว และชุมชน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

การใช้แผนผังครอบครัว/เครือญาติของคนจน: หรือบางคนอาจเรียกว่า Genogram หรือ Family Tree หรืออื่นๆ เครื่องมือนี้ช่วยให้เข้าใจและมองเห็นคนจนที่มีความเชื่อมโยงกับสมาชิกคนอื่นๆ ในครอบครัว เนื่องจากในครัวเรือนหนึ่งๆ อาจพบทั้งคนที่มีศักยภาพและสมาชิกที่เป็นภาระพึ่งพิง เช่น คนป่วยติดเตียง คนป่วยเรื้อรัง คนพิการ คนสูงอายุ เด็กเล็ก ฯลฯ รวมทั้งคนจนบางรายอาศัยอยู่ลำพังล้วนมีความเกี่ยวข้องกับครอบครัวของตนเองมาก่อน การมองเห็นสมาชิกในครอบครัวจะนำไปสู่การเห็นข้อจำกัดและ ‘โอกาส’ ของการใช้ศักยภาพ ‘ภายใน’ ของสมาชิกในครอบครัวมากกว่าการมองเห็นปัญหา หรือความช่วยเหลือ ‘แบบสงเคราะห์’ ที่ไม่ยั่งยืนในระยะยาว

ภาพที่ 9 ตัวอย่างโครงสร้างครัวเรือน/แผนผังที่แสดงถึงภาวะพึ่งพิงของครอบครัว

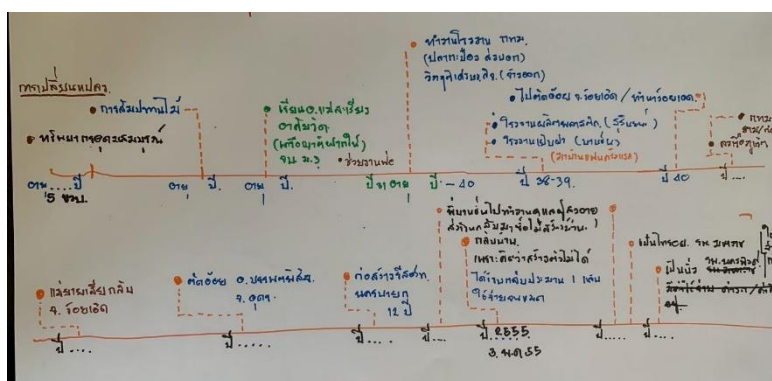
¹³ หนังสือเล่มนี้ได้นำ ‘เครื่องมือศึกษาชุมชน’ โดย โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และคณะ (2562) มาปรับใช้ ได้แก่ 1) ผังเครือญาติ (Genogram), 2) ประวัติชีวิต (Life Story), 3) โครงสร้างองค์กรชุมชน (Geo-Social Mapping), และ 4) ปฏิทินชุมชน (Community Calenda).

การใช้เครื่องมือทำความเข้าใจประวัติชีวิตของคนจน: หรือ Life Story จะช่วยให้เห็นเรื่องราวของคนจนเป้าหมาย ตั้งแต่เกิดถึงปัจจุบัน รวมทั้งมองเห็น ‘จุดหักเห’ สำคัญของชีวิตที่ทำให้ตกอยู่ในวงจรความยากจน หรือภาวะ Shock ที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตและความยากจนของครัวเรือน เช่น ปัญหาภัยพิบัติทางธรรมชาติ ผลกระทบจากการพัฒนา การเข้าไม่ถึงโอกาสทางการศึกษา การเข้าไม่ถึงโครงสร้างและบริการขั้นพื้นฐานของรัฐ ความเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีอย่างรวดเร็วทำให้คนจนปรับตัวตามไม่ทัน หรืออื่นๆ

นอกจากนั้น การทำความเข้าใจ Life Story ของแต่ละคนจะทำให้เห็นเรื่องราวที่ซับซ้อนแตกต่างกันตามเงื่อนไขบริบท รวมทั้งช่วยสร้างความเข้าใจที่ลึกซึ้ง ไม่ตีตรา ไม่ตัดสิน และลดอคติต่อคนจนและความยากจน นอกจากนี้ ยังเป็นการเปิดพื้นที่ให้คนจนได้ ‘พูด’ บอกเล่า ระบายอารมณ์ ความรู้สึกต่างๆ ที่กดทับสะสมอยู่ในชีวิตของตนเองด้วย อย่างไรก็ดี การใช้เครื่องมือนี้ควรเน้นผู้เล่าคนใดคนหนึ่งในบทบาทที่เป็น ‘ตัวละครหลัก’ เพื่อให้ได้เรื่องราวที่สอดคล้องเชื่อมโยงกันเป็นเส้นเรื่อง แล้วค่อยอธิบายเสริมถึงสมาชิกคนอื่นๆ เป็น ‘ตัวละครรอง’ ของเรื่องเล่าที่เข้ามาเกี่ยวข้องใน Life Story แต่ละช่วง และส่งผลต่อระบบการดำรงชีพของครัวเรือนโดยรวม

ภาพที่ 10 บรรยายการแลกเปลี่ยนของคณะผู้ศึกษาเพื่อตรวจสอบและสรุปข้อมูล หลังจากลงพื้นที่ภาคสนาม จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ภาพที่ 11 ตัวอย่างการทำความเข้าใจประวัติชีวิตของคนจน

การทำความเข้าใจโครงสร้างองค์กรชุมชน: ในชุมชนมักมีกลุ่มต่างๆ มากมายทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ การทำความเข้าใจโครงสร้างองค์กรชุมชนจะช่วยให้เห็นความเชื่อมโยงของชุมชนที่คนจนเกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็นเชิงบวกหรือเชิงลบก็ตาม เนื่องจากแม้ว่าคนจนจะอาศัยอยู่ในชุมชนท้องถิ่นแต่บางครั้งอาจพบ คนจนจำนวนหนึ่งเข้าไม่ถึง ถูกกีดกัน ถูกพรากรสิทธิ ถูกมองข้าม ถูกมองด้วยอคติ จึงไม่มีโอกาสในการเข้าร่วมองค์กรต่างๆ ในชุมชน หรือตกหล่นจากการช่วยเหลือ หรือทรัพยากรต่างๆ ที่จัดการโดยโครงสร้างองค์กรชุมชนนั่นเอง

การทำความเข้าใจถึงความสัมพันธ์และความเชื่อมโยงระหว่าง ‘คนจน’ กับ ‘องค์กร’ ต่างๆ ในชุมชนจะช่วยให้เห็นข้อเท็จจริงของความยากจน และการให้ความช่วยเหลือผ่านพลังทางสังคม หรือโครงข่ายความปลอดภัยทางสังคม (Social Safety Net) ในฐานะ ‘ตาข่าย’ รองรับคนจนเมื่อประสบปัญหา เพราะเครือข่ายต่างๆ เหล่านี้อยู่ใกล้ชิดกับคนจนมากกว่ากลไก หน่วยงาน/องค์กรต่างๆ ที่มาจากภายนอกชุมชน

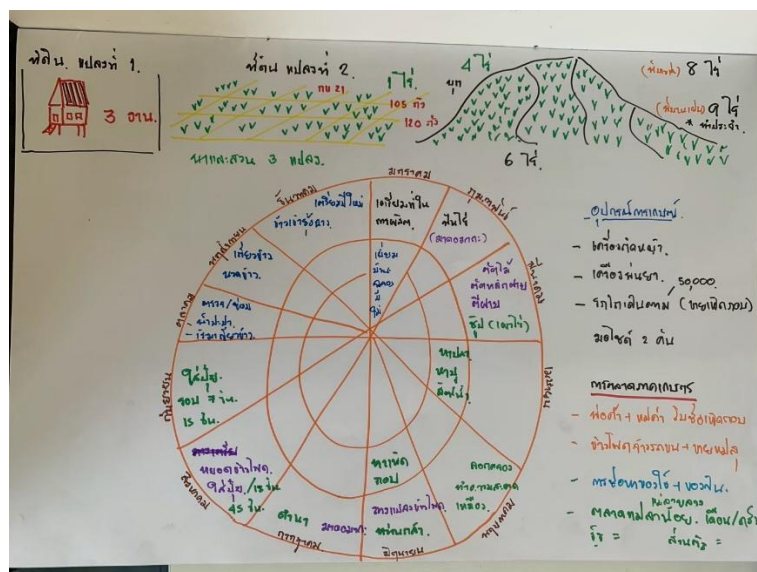

ภาพที่ 12 ตัวอย่างโครงสร้างองค์กรชุมชนที่คนจนเกี่ยวข้องและเชื่อมโยงกับคนจน

ปฏิทินชุมชน: ช่วยให้เข้าใจเกี่ยวกับฤดูกาลผลิตและกิจกรรมในชีวิตประจำวัน ของครัวเรือนยากจน และช่วยให้เห็นกลยุทธ์ ในการดำรงชีพ (Livelihood Strategy) ของครัวเรือนยากจนที่แตกต่างหลากหลาย สลับซับซ้อน อย่างลุ่มลึกขึ้น เนื่องจากครัวเรือนยากจนมีความต้องการทั้งความมั่นคงทางด้านอาหารความมั่นคงทางด้านรายได้และความมั่นคงทางสังคม หรืออื่นๆ การสำรวจปฏิทินชุมชนจะทำให้เห็นกิจกรรมทางสังคม และกิจกรรมการผลิตที่สำคัญในการสร้างรายได้ของครัวเรือน เป็นระยะเวลาในรอบปี-เดือน-วัน หรือ คนจนได้รับผลตอบแทนในระยะยาว (รายปี) ระยะกลาง (บางช่วงเดือน) และระยะสั้น (รายวัน)

อย่างไรก็ดี รายละเอียดข้อมูลในปฏิทินฤดูกาลสามารถกำหนดประเด็นสำคัญได้ตามความสนใจของผู้ศึกษา และการศึกษานี้มุ่งทำความเข้าใจอย่างน้อย 3 ประเด็น คือ กิจกรรมด้านรายได้/อาชีพของคนจน, กิจกรรมทางสังคม/วัฒนธรรม/ประเพณีที่ครัวเรือนยากจนเข้าร่วมพร้อมทั้งเหตุผลของการเข้าร่วม,

และปัญหาภัยพิบัติต่างๆ เช่น น้ำท่วม น้ำป่าไหลหลาก น้ำแล้ง ไฟป่า ดินสไลด์ ฯลฯ ที่กระทบต่อชีวิตประจำวันของคนจน เป็นต้น

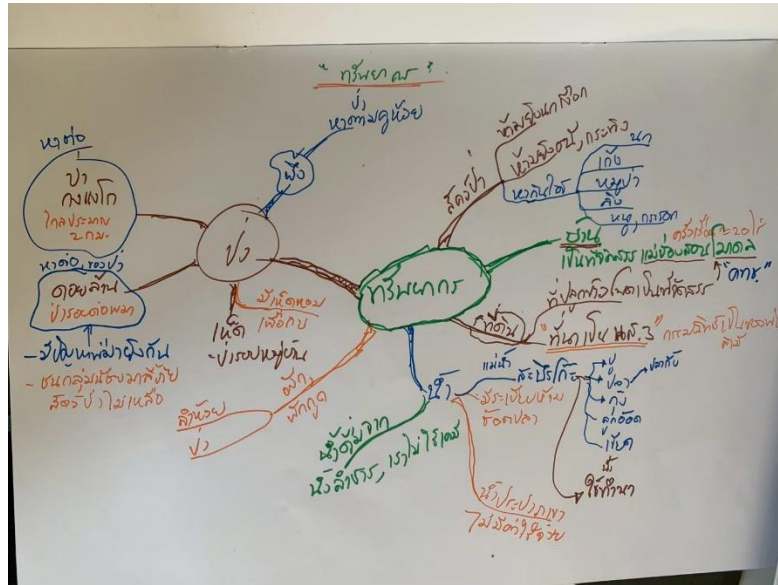

ภาพที่ 13 ตัวอย่างปฏิทินชุมชนในการศึกษาวิจัยการความยากจน

ระบบตลาดและทุนนิยม: ระบบเศรษฐกิจโลกในปัจจุบัน ได้ถูกขับเคลื่อนภายใต้แนวคิด ‘เสรีนิยมใหม่’ (Neoliberalism) ทำให้เป็นการลดทอนศักยภาพในการดำรงชีวิตของแรงงาน จนกลายเป็นแรงงานเสี่ยง ไม่มั่นคง หรือตกอยู่ภายใต้ภัยอันตรายต่างๆ เช่น การจ่ายค่าเช่าในรูปแบบต่างๆ การพัฒนาระบบผูกขาดจำกัดการเข้าถึงของอภิสหิธิชน เข้าแทรกแซงกลไกทางการเมืองหรือสถาบันต่างๆ และแรงงานอยู่ภายใต้การว่าจ้างเหมาะสมส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ของผู้รับจ้างกับผู้ว่าจ้าง¹⁴

ภายใต้สถานการณ์เหล่านี้นั้นคนจนมักตกอยู่ในปัญหาที่ถาโถมอย่างหนัก เมื่อเปรียบเทียบกับคนทั่วไปคนจนมักอยู่ในสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมที่ต่ำกว่า จึงทำให้ขาดโอกาสในการเข้าถึงและได้รับประโยชน์จากระบบตลาดอย่างเป็นธรรม อย่างไรก็ตาม การใช้เครื่องมือเพื่อทำความเข้าใจระบบตลาดเชื่อมโยงแบบ Mind mapping นอกจากจะทำให้เห็นตลาดระดับต่างๆ ที่คนจนเกี่ยวข้องและใช้ประโยชน์ยังช่วยให้มองเห็นความสัมพันธ์ของคนจนกับตลาดและโอกาสทางด้านเศรษฐกิจใหม่ๆ อีกด้วย

¹⁴ กฤษฎา ชีระโกศลพงศ์. (2562). แนะนำแนวคิดของ Guy Standing การฉ้อฉลของทุนนิยมผูกขาดและแรงงานที่มีความเสี่ยง. วารสารธรรมศาสตร์. 38(3): 112-129.

ภาพที่ 15 ตัวอย่างการเข้าถึงทรัพยากรของครัวเรือนยากจน

แผนภาพโง่งชีวิต: เครื่องมือ ‘โง่งชีวิต’ เป็นเครื่องมือที่ใช้ง่าย เข้าใจง่าย มองเห็นภาพเชิงรูปธรรมร่วมกัน และใช้ในการทำความเข้าใจระบบเศรษฐกิจของครัวเรือนยากจนได้เป็นอย่างดี ทั้งรายรับจากแหล่งต่างๆ เช่น เงินช่วยเหลือจากรัฐผ่านบัตรสวัสดิการต่างๆ การทำงานด้วยศักยภาพของตนเองและครอบครัว การค้าขายผลผลิตทางการเกษตร การหาของป่าไปขายในตลาด รายรับจากการส่งกลับของลูกหลานที่ไปทำงานต่างถิ่น หรือการกู้ยืมเงินจากสถาบันทางการเงิน ธนาคาร หรือแหล่งเงินกู้ต่างๆ ในชุมชน การกู้ยืมเงินนอกระบบ การหยิบยืมเพื่อนบ้าน/ญาติพี่น้อง ฯลฯ หรือ รายจ่ายต่างๆ ในชีวิตประจำวัน เช่น ค่าอาหาร ค่าน้ำ ค่าไฟ ค่ารักษาพยาบาล เงินลงทุนทางการเกษตร จ่ายดอกเบี้ยกู้แหล่งต่างๆ หรือเงินค่าเล่าเรียนลูกหลาน ฯลฯ หรือการออมเงินในรูปแบบต่างๆ เช่น เก็บเงินไปซื้อวัวมาเลี้ยงไว้ขาย ออมเงินสดในกระปุกออมสิน ฝากเงินไว้ในธนาคาร หรือออมในกองทุนวันละบาท หรือค่าใช้จ่ายทางสังคม/งานบุญต่างๆ และหนี้สินต่างๆ ทั้งในระบบและนอกระบบ เป็นต้น

นอกจากนั้น การทำความเข้าใจการเงินคนจนผ่านโง่งชีวิต ทั้งรายรับ-รายจ่าย-เงินออม-หนี้สิน ยังช่วยให้เห็นข้อมูลด้านการเงินของคนจนที่จะนำไปสู่การออกแบบกระบวนการ สร้างความเข้าใจและทักษะทางการเงิน (Financial Literacy) ให้กับครัวเรือนยากจนเป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

ภาพที่ 17 บรรยายภาคการปรึกษาหารือเตรียมการเก็บข้อมูลระดับครัวเรือนในชุมชน จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ภาพที่ 18 และ 19 การลงพื้นที่ภาคสนามศึกษาวิถีการความยากจน จังหวัดอุบลราชธานี

ปัญหาความยากจนในวัฏจักรความยากจน

การศึกษาวัฏจักรความยากจนใช้ทั้งข้อมูลเชิงปริมาณจากทีมนักวิจัยในพื้นที่ และรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพผ่านเครื่องมือดังกล่าวไปแล้วในส่วนก่อนหน้านี้ กระทั่งพบว่า ‘จุดหักเห’ หรือภาวะช็อคที่เกิดขึ้นกับ ‘คนจน’ ซึ่ง ‘แตกต่าง ซับซ้อน และเป็นพลวัต’ อย่างมาก ส่งผลให้คนจนตกอยู่ในวังวนของ ‘วัฏจักรความยากจน’

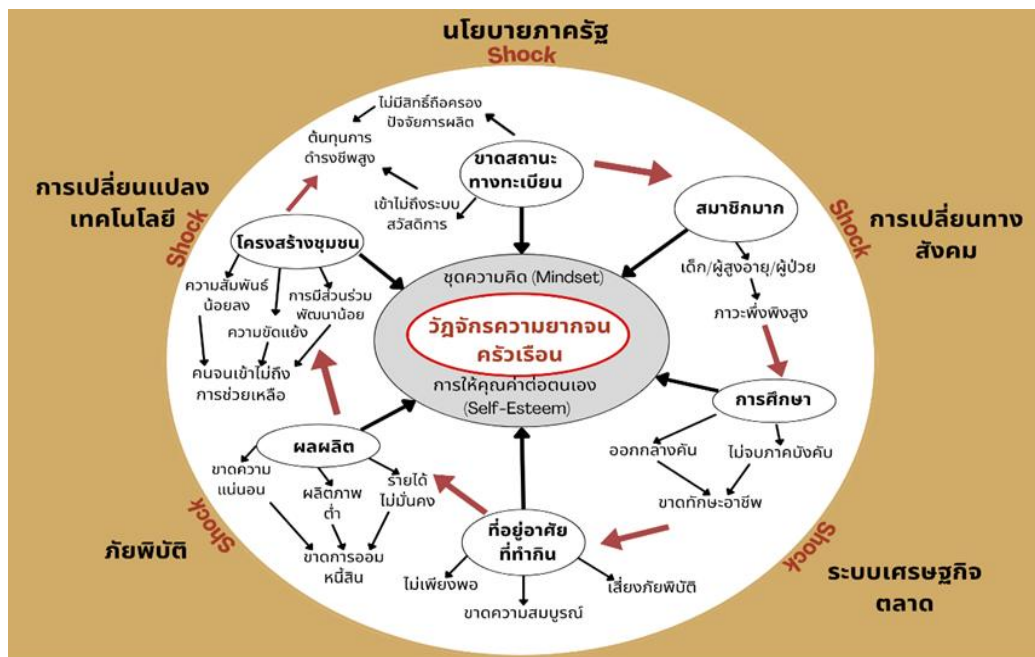
สำหรับ “วัฏจักรความยากจน” ในเชิงนโยบายนั้นได้เคลื่อนไหวพอสมควร โดยหน่วยงานระดับนโยบาย คือ สภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มีเป้าหมายในการลด ‘คนจนข้ามรุ่น’ เช่นกัน ดังนั้น ในการศึกษานี้จะช่วยสังเคราะห์จากงานวิชาการ/รวมทั้งใช้งานวิจัยจากพื้นที่แต่ละจังหวัดเป็นหลัก และเป็นสารตั้งต้นในการออกแบบการทำงาน รวมทั้งการพูดถึงวัฏจักรความยากจนอาจจะต้องมองหลายระดับ เป็นระบบ ลุ่มลึก หลากมิติ และมีความเป็นพลวัต ซึ่งเอกสารนี้ตั้งสมมติฐานในการศึกษาระดับครัวเรือนที่สอดคล้องเชื่อมโยงกันเป็น ‘กับดักความยากจน’ (poverty trap) ซึ่งจะหยิบยกเรื่องราวของกรณีที่น่าสนใจมาเล่าในส่วนนี้¹⁶

ตาราง : สถิติข้อมูลครัวเรือนยากจนจากฐานข้อมูล PPPconnect

จังหวัด	ข้อมูลประชากร TPMAP 2565	สมาชิกครัวเรือน ใน PPAOS (คน)	จำนวนครัวเรือนใน PPAOS
อุบลราชธานี	16,592	40,652	8,824
เลย	15,791	466	143
มุกดาหาร	3,446	9,230	2,307
แม่ฮ่องสอน	25,138	7,644	2,032

ที่มา : <http://www.ppaos.com/ppaos/frontend/web/index.php?r=site/stat01&y=2568&p=34>. เข้าใช้ข้อมูลเมื่อวันที่ 6 มิถุนายน 2569.

¹⁶ ถนอมสิน พลลาภ. (2568).

ภาพที่ 20 การเชื่อมโยงวงจรวัฏจักรความยากจนในหลายระดับ/มิติต่างๆ

จากภาพสามารถอธิบายด้วยแนวคิดเชิงระบบ เพื่อทำความเข้าใจ ‘วัฏจักรความยากจน’ ซึ่งต้องเริ่มจากการทำความเข้าใจ ‘ภายใน’ ตั้งแต่ระดับชุดความคิด หรือ Mindset และการให้คุณค่าในตัวเอง หรือ Self-esteem แล้วมองต่อถึงปัญหาอื่นๆ ที่เข้ามาเป็น จุดหักเห ภาวะช็อก และเชื่อมโยงไปถึงปัญหา ‘ภายนอก’ หรือเชิงโครงสร้างและความเปลี่ยนแปลงที่เข้ามากระทำซ้ำเติมคนจนและความยากจน ทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ ตลาด การเมือง เทคโนโลยี การพัฒนา ภัยพิบัติ ความเป็นสมัยใหม่ กฎหมาย และนโยบายของรัฐ เป็นต้น ซึ่งต่อไปนี้เป็นกรณีตัวอย่างการมองความซับซ้อนที่เกิดขึ้นและชี้แนวทางในการหลุดพ้นออกจากวงจรของวัฏจักรความยากจน เป็นตัวอย่างจากการใช้เครื่องมือที่หยิบยกมาสามารถตีความและมองถึงความสลับซับซ้อนของปัญหาที่เกิดขึ้น หรือ ‘ก้นดัก’ ในวัฏจักรความยากจน ดังนี้

ก้นดักที่ 1 : สมาชิกในครอบครัวอยู่ในภาวะพึ่งพิงสูง ซึ่งในการศึกษานี้หมายถึง กลุ่มที่มีภาวะพึ่งพิง (Dependency) ที่มาจากสมาชิกครัวเรือนที่อยู่ในกลุ่มวัยเด็ก ผู้สูงอายุ ผู้ป่วยหรือคนพิการ ที่ไม่สามารถทำงานเพื่อสร้างรายได้ให้กับครัวเรือนจนกลายเป็นภาระให้กับครัวเรือนโดยรวม เพราะถือเป็นข้อจำกัดสำคัญที่ส่งผลให้ครัวเรือนยากจนไม่สามารถหลุดพ้นออกจากก้นดักความยากจนได้เพียงลำพัง จึงมีความจำเป็นต้องได้รับความช่วยเหลือจากภายนอก ซึ่งไม่ใช่เพียงการให้ความช่วยเหลือแบบ ‘สงเคราะห์’ เนื่องจากสมาชิกของครัวเรือนยากจนบางคนมีศักยภาพและสามารถให้ความช่วยเหลือผ่านกระบวนการกลุ่มภายในชุมชนที่เป็นหน่วยใกล้ชิดกับครัวเรือนยากจนมากที่สุด ควบคู่กับการช่วยเหลือด้วยระบบสวัสดิการต่างๆ ของภาครัฐ

จากการศึกษา พบว่า ประชากรครัวเรือนยากจนจากจำนวนทั้งสิ้น 35 ครัวเรือน อยู่ในภาวะพึ่งพิงด้านสุขภาพสูงมากที่สุด ถึง 15 ครัวเรือน ได้แก่ จังหวัดอุบลราชธานี 5 ครัวเรือน จังหวัดเลย 5 ครัวเรือน และจังหวัดมุกดาหาร 5 ครัวเรือน สมาชิกในครัวเรือนส่วนใหญ่ที่อยู่ในภาวะพึ่งพิงเกิดจากปัญหาด้านสุขภาพ เช่น โรคเบาหวาน กระดูกพรุน เนื้องอกในสมอง โรคนิ่ว โรคไต ผ่าตัดทำให้สภาพร่างกายไม่

เหมือนเดิม เป็นต้น รวมทั้งสมาชิกในครัวเรือนเป็นเด็ก ผู้สูงอายุ ปัญหาสุขภาพ และคนพิการ อย่างไรก็ตาม ครัวเรือนยากจนที่สมาชิกในครัวเรือนอยู่ในภาวะพึ่งพิงสูงมีความแตกต่างกัน เช่น

1) ปัญหาสุขภาพ และการเจ็บป่วยเรื้อรัง การเจ็บป่วยถือว่าเป็นภาวะพึ่งพิงที่ส่งผลกระทบต่อครัวเรือนทั้งในแง่การจัดการเวลาเพื่อดูแลและค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาลที่ต่อเนื่อง ในระดับชุมชนยังมีการให้ความช่วยเหลือครัวเรือนยากจนที่เจ็บป่วยเรื้อรัง หรืออาศัยอยู่บ้านเพียงลำพัง เช่น การผลัดเปลี่ยนเวรเวียนกันไปดูแล พบปะ พุดคุย แนะนำ และให้กำลังใจครัวเรือนยากจน พร้อมทั้งได้รับการฟื้นฟูจาก อสม. และผู้นำชุมชนอย่างใกล้ชิด นอกจากนี้ ทีมวิจัยได้ผลักดันข้อมูลจากการค้นหาสอบถามส่งต่อไปยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในกรณีที่ไม่ถึงสิทธิหรือข้อมูลตกหล่น เพื่อให้การให้ความช่วยเหลือ ทั้งในแบบสงเคราะห์เฉพาะหน้า และการส่งต่อความช่วยเหลือต่อเนื่อง(long term care) เช่น การเข้าถึงระบบรักษาพยาบาลจากรัฐ การเข้ารับบัตรสวัสดิการแห่งรัฐ การเข้าถึงสิทธิประโยชน์ในโครงการอื่นๆ การเข้าถึงโครงสร้างพื้นฐาน ที่อยู่อาศัยที่ปลอดภัย การเข้าถึงน้ำดื่มสะอาด การเข้าถึงระบบไฟฟ้า เป็นต้น

2) ครัวเรือนยากจนที่มีผู้สูงอายุอยู่ในภาวะพึ่งพิง สำหรับครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุไม่สามารถพึ่งตนเองทั้งด้านสุขภาพและรายได้จะต้องพึ่งพาสมาชิกคนอื่นที่ยังมีศักยภาพในการทำงาน สมาชิกในครอบครัวจะขอความช่วยเหลือในการดูแลจากญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านเป็นครั้งคราว เช่น การฝากให้ไปสอดส่องดูแลหากลูกหลานไม่อยู่หรือต้องออกไปทำงาน/ทำธุระนอกบ้าน รวมทั้งในชุมชนมีการจัดตั้งกลุ่มผู้สูงอายุให้มีกิจกรรมพบปะกัน เป็นการสะท้อนถึงการเฝ้าระวังกันด้วยทุนทางสังคมที่ยังคนมีอยู่ในชุมชน

3) ครัวเรือนยากจนที่มีเด็กอยู่ในภาวะพึ่งพิง เด็กเป็นกลุ่มวัยที่จะต้องมีการดูแลอย่างใกล้ชิด เนื่องจากเด็กสามารถช่วยเหลือตัวเองได้น้อยกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับผู้สูงอายุ ในช่วงวันธรรมดาจะให้เด็กไปโรงเรียนและมีครูช่วยแบ่งเบา ทำให้ผู้ปกครองสามารถออกไปทำงานเพื่อรายได้มาเลี้ยงครอบครัว ส่วนวันหยุดจะใช้วิธีการพาเด็กไปด้วย เช่น ถ้าเป็นเด็กเล็กจะให้ไปเล่นใกล้ๆ ในช่วงที่ผู้ปกครองลงแรงกรีดยาง/หยอดน้ำกรด หรือในบริเวณพื้นที่ทำการเกษตรอื่น เด็กจึงจัดอยู่ในกลุ่มที่มีภาวะพึ่งพิงทั้งด้านการจัดการเวลาดูแลและด้านเศรษฐกิจครัวเรือน ดังนั้นหากครัวเรือนที่มีสมาชิกที่เป็นเด็กที่ยังอยู่ในวัยเรียนดังกล่าว จะทำให้มีรายจ่ายที่จำเป็นรวมทั้งด้านการศึกษาซึ่งถือว่าเป็นค่าใช้จ่ายครัวเรือนที่มีสัดส่วนสูงมาก ดังกรณีในครัวเรือนหนึ่งในจังหวัดแม่ฮ่องสอน มีค่าใช้จ่ายด้านการศึกษาถึง 30,000 บาท/คน/ปี

สำหรับครัวเรือนที่มีภาวะพึ่งพิงสูง ที่พบจากการศึกษา ดังเช่น

ตัวอย่างกรณี สมชาย (นามสมมติ) อาศัยอยู่ในบ้านหลังเล็กๆ กับ ภรรยา และลูก 2 คน เลขที่บ้านของสมชายอยู่บ้านเลขที่เดียวกันกับพ่อแต่สมชายสร้างบ้านออกมาเป็นครอบครัวขยายตั้งอยู่ติดกันกับพ่อแม่และอยู่ในที่ดินเดียวกัน พ่อของสมชายได้ที่ดินผืนนี้มาจากการบุกเบิกเมื่อนานมาแล้ว สมชายไม่ได้เรียนหนังสือสูงเพราะครอบครัวไม่มีเงินส่งให้ จึงไปเป็นลูกจ้างในอู่ซ่อมรถแต่ถูกเลิกจ้างไปนานแล้ว เพราะช่วงนั้นประเทศไทยประสบปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจต้มยำกุ้งราวปี พ.ศ.2540 ส่งผลให้สมชายเกิดความเครียด หัน

ไปพึ่งเครื่องต้มมีนเมาอย่างหนัก (ติดเหล้า) สมชายกลายเป็นคนที่ถูกชุมชนตีตราว่าเป็นขี้เหล้า ไม่เอาไหน ไม่มีความรับผิดชอบ เวลาที่มีกิจกรรมต่างๆ ในชุมชนจึงมักถูกมองว่าไร้ศักยภาพในการช่วยเหลือกิจกรรมชุมชน

อย่างไรก็ดี พบว่าครอบครัวของสมชายใช้กลยุทธ์ในการดำรงชีพโดยการไปหาปลาในแม่น้ำมาเป็นอาหาร หากโชคดีวันไหนได้ปลามากก็เอาไปแบ่งขายให้กับเพื่อนบ้านใกล้ๆ กัน เพราะไม่มากพอที่จะเอาไปวางขายในตลาดใหญ่ เงินที่ได้มาก็ใช้จ่ายในครอบครัว แม้สมชายจะอยู่ในชุมชนติดกับเมืองแต่ไม่ได้ใช้ศักยภาพของตัวเองในการไปหางานทำเพิ่มเพราะต้องดูแลพ่อกับแม่อย่างใกล้ชิด

ขณะที่ รายรับของสมชายและครอบครัวได้มาจากการขายปลาที่จับได้ซึ่งไม่แน่นอน ยังได้รับเงินจากบัตรสวัสดิการของรัฐ คือ เงินสวัสดิการคนจน แต่ภรรยาของสมชายไม่ได้รับเงินนั้นเพราะลงทะเบียนไม่ทัน เงินที่ได้มาอย่างจำกัดของสมชายถูกใช้ทั้งในครอบครัวตนเองและดูแลครอบครัวของพ่อกับแม่ พ่อสูงอายุที่อยู่บ้านเลี้ยงลูกของพี่ชาย กับแม่พิการและโรคเบาหวานต้องได้รับการดูแลอย่างใกล้ชิดและต้องเข้ารับการรักษาตัวเป็นประจำ ระยะทางจากบ้านไปโรงพยาบาลไม่ไกลมากพอที่จะใช้เงินที่ได้รับจากบัตรสวัสดิการผู้สูงอายุและคนพิการได้ และมีรายรับส่วนหนึ่งจากพี่ชายที่ส่งกลับให้พ่อกับแม่บางครั้งละ 500-1,000 บาทต่อเดือน แต่เงินส่วนนี้ต้องแบ่งไปให้กับลูกของพี่ชายที่ต้องไปโรงเรียนทุกวัน ระยะหลังลูกของพี่ชายเริ่มไม่อยากไปโรงเรียนเพราะถูกเพื่อนๆ ที่โรงเรียนบูลลี่ว่าจนและถูกแกล้งเป็นครั้งคราว เมื่อขาดเรียนบ่อยๆ สุดท้ายก็ตัดสินใจออกจากโรงเรียนอย่างถาวร จากนั้นมีความรักและมีเหลนตัวเล็กเพิ่มเป็นสมาชิกของครอบครัว แต่เนื่องจากครอบครัวใหญ่/ขยายและมีสมาชิกหลายคนจึงเกิดปัญหาเรื่องความสัมพันธ์และความขัดแย้งภายในครอบครัว จะแยกออกไปสร้างครอบครัวของตนเองก็เป็นไปได้ยากเพราะ มีข้อจำกัดเรื่องที่ดินและไม่มีเงินเพียงพอที่จะแยกตัวออกไป สุดท้ายนำไปสู่ปัญหาเลิกราและครอบครัวแหวกกลาง

ปัจจุบัน สมชายยังคงอาศัยอยู่บ้านกับภรรยาและลูก พร้อมทั้งดูแลพ่อกับแม่และสมาชิกคนอื่นๆ ในบ้าน แม้สมชายอยากมีรายได้เพิ่มแต่มองว่าตัวเองอายุมากแล้วไปทำงานแบกหามไม่ไหว จึงยึดการหาปลาในแม่น้ำเป็นหลัก และอาศัยเงินจากบัตรสวัสดิการของรัฐที่คนในครอบครัวได้รับมาบริหารจัดการซื้อหาอาหาร และค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันต่างๆ อย่างจำกัด

จะเห็นว่า กรณี สมชาย เป็นภาพสะท้อนครอบครัวที่ประสบปัญหาภาวะพึ่งพิงสูง ทั้งภรรยาที่ไม่มีอาชีพประจำและไม่ได้รับเงินสวัสดิการจากรัฐ ลูกกับหลานที่ต้องช่วยเหลือดูแล พ่อกับแม่ทั้งสูงอายุพิการและต้องได้รับการรักษาพยาบาลเป็นประจำ การให้ความช่วยเหลือครอบครัวของสมชายจึงต้องให้ความสำคัญจำเป็นพื้นฐานผ่านการสงเคราะห์ และผลักดันให้ภรรยาของสมชายเข้าถึงบัตรสวัสดิการแห่งรัฐ และหาแนวทางในการใช้ศักยภาพของสมชายในการสร้างรายได้ เช่น ใช้ความรู้เดิมของสมชายที่มีมาตั้งแต่สมัยเป็นช่างในอู่ซ่อมรถ อาจใช้วิธีการผลักดันให้สมชายได้เข้าไปรับการ UP Skill / Re Skill / New Skill ด้านต่างๆ ผ่านหลักสูตรอาชีพระยะสั้น แล้วเข้าไปเป็นแรงงานในอู่ซ่อมรถใกล้บ้าน หรือออกแบบโมเดลนำร่องเปิดอู่ซ่อมรถให้สมชายได้มีร้านเป็นของตนเองร่วมกับคนจนอื่นๆ ในชุมชนใกล้เคียงที่มีศักยภาพทางด้านเดียวกัน รวมทั้งการผลักดันให้ครอบครัวของสมชายเข้าถึงกระบวนการให้ความช่วยเหลือจากโครงข่ายความปลอดภัยในชุมชน คือ ให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการแบ่งเบาภาระของสมชายโดยการ

ช่วยเหลือดูแลผู้สูงอายุ คนพิการ และคนป่วย หรือผลักดันให้ครอบครัวของสมชายได้เข้าถึงระบบความช่วยเหลือด้านสวัสดิการจากกองทุนต่างๆ ที่มีในชุมชน เพื่อแบ่งเบาภาระค่าใช้จ่ายด้านการรักษาพยาบาล เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม กรณีสมาชิกในครอบครัวอยู่ในภาวะพึ่งพิงสูง คนจนแต่ละครอบครัวมีกลยุทธ์ในการเอาตัวรอดแตกต่างกันออกไป ซึ่ง การเข้าถึงบัตรสวัสดิการแห่งรัฐเป็นสิ่งจำเป็นซึ่งมีทั้งคนที่เข้าถึงและยังมิคนตกหล่น กระบวนการทำงานของทีมนักวิจัยแต่ละพื้นที่ได้เข้าไปช่วยอุดรอยรั่วโดยการส่งต่อข้อมูลให้กับหน่วยงานภาครัฐ เพื่อให้มีรายรับเบื้องต้น เช่น จังหวัดเลยดำเนินการให้ความช่วยเหลือผ่านการพัฒนาแอปพลิเคชันพร้อมทั้งเสนอให้มีการนำข้อมูลไปใช้ในการกำหนดทิศทางและนโยบายแก้ไขปัญหาคะยากจน¹⁷ รวมทั้งระบบสารสนเทศเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนจังหวัดเลย¹⁸ หรือจังหวัดอุบลราชธานีใช้ระบบฐานข้อมูลประชากรผู้เปราะบางฯ ทำศูนย์รวมลิงก์ระบบและแอปพลิเคชัน ubuntu together¹⁹ จังหวัดมุกดาหารใช้ระบบข้อมูล Mukdahanconnect²⁰ หรือจังหวัดแม่ฮ่องสอนใช้ระบบข้อมูลครัวเรือนยากจน²¹ อีกทั้งครัวเรือนที่มีศักยภาพได้ผลักดันให้เข้าสู่กระบวนการช่วยเหลือผ่านศักยภาพและเข้าร่วมโมเดลแก้จนนำร่องที่เรียกว่า ‘เมนูแก้จน’

กัณฑ์ที่ 2 : การเข้าถึงโอกาสด้านการศึกษา การศึกษาถือว่าเป็น ‘จุดคานงัด’ สำคัญหนึ่งที่จะช่วยให้ครัวเรือนยากจนหลุดพ้นออกจากกับดักและวัฏจักรความยากจน ซึ่งครัวเรือนยากจนได้รับโอกาสและมีข้อจำกัดแตกต่างกัน เช่น

1) ช่องว่างด้านการศึกษาในกลุ่มวัย การเข้าไม่ถึงการศึกษาของครัวเรือนยากจนสูงอายุ เนื่องจากในอดีตครัวเรือนยากจนอาศัยอยู่ในชนบทห่างไกล เดินทางลำบาก และให้ความสำคัญกับการศึกษาค่อนข้างน้อย แต่เน้นการออกมาทำงานหาเลี้ยงชีพเป็นหลัก จึงส่งผลต่อการดำเนินชีวิตในปัจจุบัน ท่ามกลางสภาพสังคม เศรษฐกิจ และการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร การบริการรัฐต่างๆที่มีการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลเป็นช่องทางที่สำคัญ

2) ครัวเรือนยากจนไม่สามารถส่งเสริมการศึกษาอย่างทั่วถึง เนื่องจากบางครัวเรือนมีจำนวนสมาชิกมากจนเกินศักยภาพทางเศรษฐกิจของตน ส่งผลให้การบริหารจัดการเงินในครัวเรือนไม่เพียงพอต่อค่าใช้จ่ายด้านการศึกษา เด็กและเยาวชนบางคนต้องขาดเรียนบ่อย หรือหยุดเรียนกลางคัน จนกลายมาเป็นภาระของครัวเรือนที่มากขึ้นกว่าเดิม

3) สำหรับครัวเรือนยากจนที่มีโอกาสได้เข้าถึงระบบการศึกษา จะช่วยให้ครัวเรือนมีกำลังในการทลายข้อจำกัดต่างๆ ด้วยศักยภาพของครัวเรือน เช่น การได้รับทุนการศึกษาอย่างเท่าเทียมและทั่วถึงทำให้สามารถแบ่งเบาภาระค่าใช้จ่ายด้านการศึกษา มีระบบคิด(Mindset) และเป้าหมายในการดำเนินชีวิต

¹⁷ โปรดดูเพิ่ม ธนชัย บุญหนัก. (2568). การพัฒนาระบบฐานข้อมูลเพื่อค้นหาแนวทางการแก้ไขปัญหาความยากจนในพื้นที่เป้าหมายของจังหวัดเลย. วารสารวิจัยวิชาการ. 8(1): 239-254.

¹⁸ โปรดดูเพิ่ม ระบบสารสนเทศเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนจังหวัดเลย. เว็บไซต์ <https://lispa.lru.ac.th>.

¹⁹ โปรดดูเพิ่ม ระบบฐานข้อมูลประชากรผู้เปราะบาง จังหวัดอุบลราชธานี. ศูนย์รวมลิงก์ระบบและแอปพลิเคชัน: ubuntu together. เว็บไซต์ <https://ubuntogether.ubu.ac.th>.

²⁰ โปรดดูเพิ่ม ระบบข้อมูล Mukdahanconnect . เว็บไซต์ mukdahanconnect.com.

²¹ โปรดดูเพิ่ม ระบบข้อมูลครัวเรือนยากจน จังหวัดแม่ฮ่องสอน. เว็บไซต์ <http://www.ppaos.com/ppaos58/frontend/web>.

รวมถึงหากเรียนจนจบจะเปิดโอกาสในการเข้าถึงทางเลือกในการประกอบอาชีพที่หลากหลายขึ้น จนมีรายได้มาเลี้ยงดูสมาชิกครัวเรือน สำหรับครัวเรือนที่แสดงให้เห็นถึง การเข้าถึงโอกาสทางการศึกษา ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของครัวเรือนได้อย่างชัดเจน ดังเช่น

ตัวอย่างกรณี ละอองมณี (นามสมมติ) เกิดในครอบครัวคนลาวที่อพยพเข้ามาในประเทศไทยราวปี 2518-2521 ในเหตุการณ์ความขัดแย้งทางการเมืองของ สปป.ลาว พ่อกับแม่ของเธอเข้ามาอาศัยและบุกเบิกที่ดินทำกินที่จังหวัดมุกดาหาร เนื่องจากไม่ใช่กลุ่มคนดั้งเดิมครอบครัวของเธอจึงมีข้อจำกัดเรื่องที่ดินและที่อยู่อาศัย เธออาศัยอยู่กับพ่อแม่และสมาชิกพี่น้องในครอบครัวรวมกัน 13 คน เธอเล่าสะท้อนทั้งน้ำตาว่า ความเป็นอยู่ทุกขยากอดอยากมากเพราะไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตัวเอง กว่าจะผ่านชีวิตยากลำบากมาได้เธอต้องต่อสู้ดิ้นรนอย่างหนักกับครอบครัวและสามี

ช่วงชีวิตในวัยสาวของละอองมณีไม่ราบรื่นและลำบากอย่างมาก ครอบครัวของเธอไม่มีเงินให้ไปโรงเรียน แต่ละวันแม่ต้องออกจากบ้านแต่เข้าไปหาอาหาร เช่น กุ้ง หอย ปู ปลา ผักป่า ผลไม้ป่า เห็ดป่า มัน ไข่มัดแดง ฯลฯ มาเป็นอาหารของลูก สุดท้ายเธอเห็นใจแม่จึงตัดสินใจออกจากโรงเรียนกลางคันตอน ม.2 แล้วไปหารับจ้างเป็นแม่บ้านในครอบครัวของคนเวียดนามในเมืองมุกดาหาร รวมทั้งเคยเป็นพนักงานเสิร์ฟในร้านขายก๋วยเตี๋ยวที่ได้รับหน้าที่เป็นแคคนใช้แรงงาน ทำความสะอาด จัดเตรียมของ และล้างจานเท่านั้น ไม่เคยรู้เลยว่าขั้นตอนการปรุงและสูตรก๋วยเตี๋ยวทำอะไรบ้างจึงไม่มีความรู้เรื่องการทำ จากนั้นไม่กี่ปีได้ลาออกและไปเป็นลูกจ้างในร้านทอง ทำได้ไม่นานมีลูกกับสามีจึงลาออกกลับบ้านมาเลี้ยงลูก เพราะแม่สูงอายุของเธอดูแลไม่ไหว

กลยุทธ์ในการเอาตัวรอดของครอบครัวละอองมณี คือ การหาอาหารจากแหล่งอาหารตามธรรมชาติ ได้แก่ ภูเขาที่ต้องขับรถไปและลำห้วยที่อยู่ห่างจากหมู่บ้านราว 1 กิโลเมตร แต่ละอองมณีสามารถหาอาหารในน้ำได้ เพียงแค่ใช้เครื่องมือประมงขนาดเล็กริมฝั่งเพราะข้อจำกัดทางเพศสภาพ ของที่หามาได้ส่วนใหญ่เป็นอาหารของครอบครัวตนเองและแบ่งปันให้กับครอบครัวของน้องชายที่ช่วยดูแลแม่สูงอายุ มีเหลือเล็กน้อยเดินขายในหมู่บ้านได้ครั้งละ 50-100 บาท ‘พอได้ซื้อน้ำปลา’

ขณะที่สามีของเธอไปหารับจ้างรายวันเป็นแรงงานยกของ เพราะจังหวัดมุกดาหารเป็นเมืองชายแดนที่มีการคมนาคมขนส่งสะดวกและเป็นพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษเชื่อมโยงการค้าไทย-สปป.ลาว มีรายได้มากนัก้อยแต่ละวันไม่เท่ากันตามจำนวนสินค้าที่เข้า-ออก โดยเฉลี่ยอยู่ที่ 300-400 บาท

นอกจากนั้น ครอบครัวของละอองมณีใช้จ่ายเงินตามความจำเป็น คือ ค่าอาหาร ค่าไฟ ค่าน้ำ ค่าเทอมลูก ค่าเจ็บป่วยทั่วไป และค่าใช้จ่ายทางสังคม เช่น งานบวช งานบุญ งานแต่ง งานศพ ซึ่งสัดส่วนการจ่ายแต่ละเดือนราว 300-500 บาท/เดือน ช่วงที่ลูกสาว 2 คนเรียนหนังสือระดับมัธยมศึกษาเป็นช่วงที่ครอบครัวใช้เงินไม่มาก แต่ช่วงที่ลูกเรียนจบ ม.6 เป็นช่วงหักเหสำคัญว่าจะได้เรียนต่อหรือไม่ได้เรียนต่อเพราะครอบครัวไม่มีเงินมากพอที่จะส่งให้ลูกเข้าเรียนในระดับมหาวิทยาลัยได้ เธอเล่าทั้งน้ำตาว่า ‘อยากให้ลูกได้เรียนหนังสือ ไม่อยากให้ลูกต้องมาเจอชะตากรรมแบบตัวเอง ลูกได้เรียนลูกก็จะมีโอกาสได้มีชีวิตที่ดีกว่าแม่’

ช่วงเวลาสำคัญนี้มีการลงพื้นที่ทำงานโดยทีมวิจัยวิทยาลัยชุมชนมุกดาหาร จึงเสนอแนวทางในการศึกษาต่อให้กับลูกสาวคนโตของละอองมณี เธอและครอบครัวตัดสินใจให้ลูกเข้าเรียน โดยได้รับทุนการศึกษาจากวิทยาลัยชุมชนมุกดาหาร ร่วมกับกองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา (กสศ.) ระหว่างเรียนลูกสาวคนโตของเธอก็ทำงานไปด้วยจนเรียนจบ และตอนนี้ลูกสาวของเธอได้เข้าทำงานเป็นพนักงานในห้างแห่งหนึ่งของจังหวัดมุกดาหาร และมีเงินเดือนส่งให้ครอบครัวมากถึงเดือนละ 8,000-9,000 บาท จากเงินเดือนทั้งสิ้น 10,000 บาท

เงินที่ละอองมณีได้มาจากทั้งสามีและลูก เธอนำไปใช้ปลดหนี้ที่ยืมมาทั้งจากกองทุนในหมู่บ้าน เงินยืมญาติพี่น้อง หรือเงินนอกระบบต่างๆ ซึ่งตอนนี้ไม่มีหนี้เสียเหล่านั้นสะสม เธอและครอบครัวตั้งใจว่าหลังจากที่ลูกสาวคนเล็กเรียนจบ ครอบครัวจะสร้างบ้านอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข ตอนนี้เงินที่เหลือจากใช้จ่ายในชีวิตประจำวันยังถูกสะสมสำหรับสร้างบ้านโดยการนำไปซื้อวัสดุต่างๆ ‘เดือนแรกซื้อทราย เดือนสองซื้อปูน เดือนสามซื้อหิน เดือนถัดไปซื้อหน้าต่าง ประตู ค่อยๆ ต่อเติมบ้านทีละน้อยตามกำลัง’ เธอกล่าว

จะเห็นว่า การเข้าถึงโอกาสทางการศึกษาของเด็กในครัวเรือนยากจน เช่น ละอองมณี สะท้อนให้เห็นว่า โอกาสทางการศึกษามีความสำคัญอย่างมากที่จะนำไปให้ครัวเรือนยากจนได้หลุดพ้นจากวัฏจักรความยากจนและความยากจนข้ามรุ่น ซึ่งในพื้นที่ทำงานแก้ไขปัญหาคือความยากจนของทีมวิจัยต่างๆ ยังชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของโอกาสทางการศึกษาช่วยให้หลุดพ้นจากความยากจนข้ามรุ่นได้ การขับเคลื่อนงานเชิงพื้นที่จึงให้ความสำคัญกับการส่งมอบโอกาสทางการศึกษาผ่านความร่วมมือระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น กองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา มหาวิทยาลัย-สถาบันการศึกษาในท้องถิ่น เช่น กรณีของละอองมณีที่จังหวัดมุกดาหาร หรือการลงพื้นที่ภาคสนามจังหวัดแม่ฮ่องสอน ก็พบว่ามีความพยายามผลักดันให้เด็กชายขอบ โดยเฉพาะในชุมชนชาติพันธุ์กลุ่มต่างๆ ที่อยู่ในภูเขาสูงได้มีโอกาสเข้าศึกษาต่อระดับมัธยมศึกษาในโรงเรียนประจำ²² เป็นต้น

กัณฑ์ที่ 3 : การเข้าถึงที่ดินทำกิน ที่อยู่อาศัย ทรัพยากรธรรมชาติ และภัยพิบัติ การแก้ไขปัญหาลดพื้นที่ที่ต้องมองแบบองค์รวมที่ไม่ใช่แค่เรื่องของรายได้ แต่รวมถึงโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติและอื่นๆ ซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือทั้งจากภาครัฐและเครือข่ายทางสังคมต่างๆ²³ ประเด็นเกี่ยวกับการเข้าถึงที่ดินทำกิน ที่อยู่อาศัย และทรัพยากรธรรมชาติ มีความแตกต่าง ซับซ้อน และเป็นพลวัตอย่างมาก รวมทั้งเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับปัญหาเชิงโครงสร้าง เช่น กฎหมาย แนวเขตอุทยานแห่งชาติ ป่าสงวน หรือป่าอนุรักษ์

จากการศึกษาพบว่า ครัวเรือนยากจน ในการศึกษา จำนวน 11 ครัวเรือน ประสบปัญหาเรื่องที่ดิน กล่าวคือ ไม่มีที่ดินทำกิน จำนวน 8 ครัวเรือน มีที่ดินทำกินแต่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ จำนวน 1 ครัวเรือน มีที่ดิน

²² ลงพื้นที่ภาคสนามร่วมกับทีมวิจัยวิทยาลัยชุมชนแม่ฮ่องสอน และภาคีเครือข่ายคนทำงานด้านการแก้ไขปัญหาความยากจน จังหวัดแม่ฮ่องสอน. ระหว่างวันที่ 27-30 พฤศจิกายน 2569.

²³ ถนอมสิน พลลาภ และคณะ. (2568). บทเรียนการขับเคลื่อนปฏิบัติการ ‘ท้องถิ่นก้าวหน้า’ กรณีพื้นที่ตำบลแม่สวด อำเภอสบเมย จังหวัดแม่ฮ่องสอน. โครงการการพัฒนากระบวนทัศน์การทำงานเชิงพื้นที่เพื่อยกระดับแพลตฟอร์มจัดความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำระดับจังหวัดและการขับเคลื่อนโมเดลก้าวหน้าระดับโครงการ.

เป็นเอกสาร นส.3 จำนวน 1 ครั้วเรือน และเป็นที่ดินเข้าทำประโยชน์หรืออยู่อาศัยภายในเขตป่าสงวนแห่งชาติเพื่อดำเนินการจัดที่ดินทำกินให้ชุมชนตามนโยบายรัฐบาล (คทช.) จำนวน 1 ครั้วเรือน

ตาราง การเข้าถึงที่ดินทำกินและที่ดินใช้ประโยชน์²⁴

พื้นที่	เข้าไม่ถึง ที่ดิน	ไม่มีเอกสาร สิทธิ์	ที่ดิน นส.3	ที่ดิน คทช.
อุบลราชธานี	4	-	-	-
เลย	2	1	-	-
มุกดาหาร	2	-	-	-
แม่ฮ่องสอน	-	-	1	1
รวม	8	1	1	1

จากข้อจำกัดในการเข้าถึงหรือใช้ประโยชน์จากที่ดินทำกิน ยังพบได้ในหลายลักษณะ เช่น ครั้วเรือนยากจนส่วนหนึ่งมีข้อจำกัดเกี่ยวกับการเข้าถึงที่ดินทำกิน ทั้งเกิดจากการอพยพย้ายถิ่นฐาน การสูญเสียที่ดินเนื่องจากปัญหาหนี้สินทั้งในระบบและนอกระบบ การประสบปัญหาด้านผลผลิตที่ได้รับไม่เพียงพอ การประสบปัญหาภัยพิบัติทางธรรมชาติ หรือการพึ่งพาอาศัยที่ดินของคนอื่น เป็นต้น เช่น

ตัวอย่างกรณี ลุงแดง (นามสมมติ) แต่เดิมอาศัยอยู่กับภรรยาที่จังหวัดขอนแก่น ช่วงหนึ่งครอบครัวของลุงแดงประสบปัญหาด้านเศรษฐกิจจึงส่งผลกระทบต่อการใช้ที่ดินทำกินของตนเองไป (ขาย) จากนั้นลุงแดงกับภรรยาได้ขอความช่วยเหลือลูกชายคนเล็กที่แต่งงานและมีภรรยาเป็นคนจังหวัดเลย โดยลุงแดงและภรรยาได้ย้ายมาอยู่กับลูกชายและลูกสะใภ้ แต่เนื่องจากลูกชายของลุงแดงเองก็ย้ายมาเป็นสมาชิกใหม่ของครอบครัวภรรยาจึงไม่ได้มีที่ดินเป็นของตนเองโดยตรง ที่ดินอาศัยและที่ทำกินทั้งหมดเป็นของภรรยาของลูกชายที่อนุเคราะห์ให้ลุงแดงกับภรรยาสร้างบ้านหลังเล็กๆ อยู่ในที่ดินนั้นร่วมกัน เนื่องจากลุงแดงกับภรรยาเป็นผู้สูงอายุไม่สามารถไปทำงานที่ต้องใช้แรงงานหนักได้ จึงสร้างรายได้โดยการตัดใบตองกล้วยขาย มีรายรับเป็นเงินราว 50-300 บาท ได้มากหรือได้น้อยขึ้นอยู่กับปริมาณใบตองในฤดูกาลนั้นๆ

แม้ลุงแดงอยากประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรมเพื่อสร้างรายได้ให้กับตนเองและภรรยาเพื่อแบ่งเบาภาระของลูกชาย แต่ไม่สามารถทำได้เพราะที่ดินของลูกสะใภ้ก็ต้องแบ่งใช้ประโยชน์กับพ่อแม่ ซึ่งพบว่าการขับเคลื่อนงานแก้ไขปัญหารื้อเรื่องข้อจำกัดด้านการเข้าถึงที่ดินทำกินในพื้นที่จังหวัดเลย พยายามใช้แนวคิดการร่วมกันสร้างอาชีพ และการเชื่อมโยงกลไกตลาดกับคนจน เพื่อเป็นช่องทางในการเพิ่มรายได้ให้กับคนจนผ่านห่วงโซ่ตลาด รวมทั้งเชื่อมโยงระหว่างคนจนกับหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมอาชีพ

²⁴ การศึกษา ‘วัฏจักรความยากจน ทลายกับดักและมายาคติความยากจน’

ภาพที่ 20 สภาพที่อยู่อาศัยของครัวเรือนยากจน จังหวัดเลย

ภาพที่ 21 บรรยายการลงพื้นที่ภาคสนาม จังหวัดเลย

ความเปราะบางและปัญหาที่อยู่อาศัย: ครัวเรือนยากจนประสบปัญหาด้านที่อยู่อาศัยรูปแบบต่างๆ เช่น สภาพบ้านเรือนทรุดโทรมเนื่องจากไม่มีทุนการเงินมากเพียงพอในการบำรุงรักษา ขณะที่การสร้างบ้านเรือนอยู่ในพื้นที่ลุ่มต่ำที่มีความเสี่ยงต่อการเกิดภัยพิบัติน้ำท่วม ดินโคลนถล่ม หรือการสร้างบ้านเรือนอาศัยอยู่ในพื้นที่ชนบทห่างไกล รวมถึงการตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่ทับซ้อนสิทธิที่ดินระหว่างรัฐกับชาวบ้าน มีตัวอย่างในพื้นที่ต่างๆ ดังเช่น

จังหวัดอุบลราชธานี ครัวเรือนยากจนมีข้อจำกัดด้านเศรษฐกิจ ดำรงชีพด้วยรายได้แบบรายวัน และอาศัยอยู่ในพื้นที่ลุ่มต่ำ ซึ่งมีความเปราะบางและเสี่ยงต่อภัยพิบัติน้ำท่วมต่อเนื่องเกือบทุกปี บ้านเรือนของครัวเรือนยากจนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่เหล่านั้นจึงตกอยู่ในสภาพทรุดโทรม เนื่องจากไม่มีเงินซ่อมแซมบำรุงรักษา รวมทั้งเงินช่วยเหลือจากรัฐในการบรรเทาภัยพิบัติค่อนข้างล่าช้าและไม่เพียงพอ

จังหวัดเลย ครั้วเรือนยาจนส่วนใหญ่มีที่อยู่อาศัย แต่สำหรับครั้วเรือนยาจนที่อาศัยอยู่ในชนบทห่างไกลมักใช้วิธีการสร้างบ้านในที่ดินที่มีข้อจำกัด เช่น เป็นที่ดินลาดชันซึ่งไม่เหมาะกับผู้สูงอายุ คนป่วย คนพิการ หรือบางครั้วเรือนที่ไม่มีที่อยู่อาศัยต้องใช้วิธีการเช่าเป็นรายเดือน-รายปี ตามตกลงกัน หรืออาศัยทำกินกับที่ดินของเครือญาติ

จังหวัดมุกดาหาร เนื่องจากเป็นพื้นที่ของการพัฒนาชายแดนส่งผลให้จังหวัดมุกดาหารมีแนวโน้มกลายเป็นเมืองสูงขึ้น ครั้วเรือนยาจนส่วนใหญ่มีที่ดินสามารถสร้างบ้านเรือนในที่ดินของตนเองได้ แต่มีข้อจำกัดเงินทุนสำหรับซื้อวัสดุสำหรับก่อสร้าง จึงใช้วิธีการสะสมเงินทุนซื้อของทีละเล็กละน้อย และค่อยๆ ก่อสร้างซ่อมแซมบ้านเรือนของตัวเอง รวมทั้งได้รับความช่วยเหลือจากโครงการบ้านมั่นคง บ้านพอเพียงร่วมด้วย

จังหวัดแม่ฮ่องสอน ครั้วเรือนยาจนส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในพื้นที่ห่างไกล ในป่า บนภูเขา เนื่องจากต้องพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติ และวิถีชีวิตผูกพันกัน ส่งผลให้บางชุมชนมีความเสี่ยงต่อการเกิดภัยพิบัติน้ำป่าและดินถล่ม เนื่องจากความเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศ บางชุมชนเริ่มแยกย้ายหาที่ก่อสร้างบ้านเรือนแห่งใหม่ในที่ดินทำกินของตนเอง โดยได้รับความช่วยเหลือจากทีมวิจัยฯ ในการส่งต่อข้อมูลให้กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

อย่างไรก็ดี ครั้วเรือนยาจนที่ได้รับการค้นหาสอบถามตามกระบวนการวิจัยฯ ส่วนหนึ่งได้รับความช่วยเหลือด้านที่อยู่อาศัย โดยทีมวิจัยได้ส่งต่อข้อมูลไปถึงหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้ดำเนินการสร้างและซ่อมแซมบ้านให้ เช่น โครงการบ้านมั่นคงหรือโครงการบ้านพอเพียง โดยสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) รวมถึงการระดมทุนทางสังคมจากสมาชิกในชุมชนช่วยเหลือเป็นรายกรณี เป็นต้น

ดังตัวอย่างกรณี มะกอญี (นามสมมติ) หญิงสาวกะเหรี่ยง ปกาเกอญอ จังหวัดแม่ฮ่องสอน เกิดและเติบโตในชุมชนชาติพันธุ์ห่างไกลที่ตั้งอยู่ในหุบเขาชายแดนไทย-เมียนมาร์ การเดินทางจากหมู่บ้านเข้าเมืองใช้เวลาราว 3-4 ชั่วโมง เนื่องจากหมู่บ้านตั้งอยู่ในพื้นที่แนวเขตอุทยานแห่งชาติ ป่าสงวน ป่าอนุรักษ์ จึงไม่สามารถดำเนินการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานจากหน่วยงานของท้องถิ่นได้ ส่งผลกระทบต่อบริการขั้นพื้นฐานด้านต่างๆ เช่น การศึกษา สุขภาพ หรืออื่นๆ

อย่างไรก็ดี การลงพื้นที่ภาคสนามพบว่าการขับเคลื่อนงานแก้ไขปัญหาความยากจนในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน พยายามสร้างกระบวนการทำงานอย่างมีส่วนร่วมระหว่างชุมชนกับหน่วยงานในท้องถิ่น รวมทั้งเชื่อมโยงคนจนกับโครงข่ายความปลอดภัยทางสังคมในพื้นที่ และขับเคลื่อนโมเดลแก้จนสร้างรายได้ให้กับ มะกอญี กับครั้วเรือนยาจนในการให้ความช่วยเหลือดูแลกัน เนื่องจากชุมชนที่ตั้งอยู่ห่างไกลเหล่านี้มีความเสี่ยงต่อการเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติที่กระทบต่อบ้านเรือนและที่อยู่อาศัยตลอดทุกปี นอกจากนั้นพบอีกว่าครั้วเรือนยาจนที่ประสบปัญหาที่อยู่อาศัย ทีมวิจัยแต่ละพื้นที่ได้ดำเนินการค้นหาสอบถามข้อมูลและส่งต่อความช่วยเหลือให้ครั้วเรือนเหล่านั้นเข้าถึงโครงการต่างๆ เช่น การซ่อมแซมบ้าน โครงการบ้านมั่นคง หรือการระดมทุนการเงินผ่านโครงข่ายความปลอดภัยทางสังคม และอื่นๆ

ข้อจำกัดด้านการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ: ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ครั้วเรือนยาจนในพื้นที่ชนบทห่างไกลมีความต้องการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งเพื่อการดำรงชีพและสร้างรายได้ในระบบ

เศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งพา แต่บางครั้งกลับได้รับผลกระทบจากการประกาศแนวเขตอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของรัฐ ส่วนครัวเรือนยากจนในจังหวัดเลย ส่วนใหญ่เข้าถึงทรัพยากรได้ค่อนข้างดี ขณะที่ ครัวเรือนยากจนในจังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดมุกดาหาร ประสบปัญหาเข้าไม่ถึงทรัพยากรธรรมชาติเนื่องจากภูมิศาสตร์ขาดความอุดมสมบูรณ์ ที่ตั้งห่างไกล และอยู่ในภาวะชุมชนกลายเป็นเมืองสูงมากขึ้น

ตัวอย่างกรณี พะโตะ (นามสมมติ) ชายวัยกลางคนที่เติบโตกับปามาตั้งแต่เด็กในชุมชนชาติพันธุ์กะเหรี่ยง มีความรู้ด้านการเข้าป่า ล่าสัตว์เล็ก เก็บของป่า เช่น ผัก หัวบุก ผลไม้ป่า น้ำผึ้ง เป็นความรู้ที่พะโตะได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษรุ่นสู่รุ่น ปัจจุบันพะโตะอาศัยอยู่กับภรรยาและลูก 2 คน รายรับส่วนใหญ่มาจากการหาของป่า

เนื่องจากวิถีดั้งเดิมเน้นการอยู่ร่วมกับป่าและพึ่งพิงป่ามากกว่าการผลิตแบบเชิงเดี่ยว รวมทั้งภูมิศาสตร์เป็นภูเขาที่เป็นก้อนหินไม่เหมาะสมกับการเพาะปลูก หลังจากที่รัฐไทยประกาศแนวเขตอุทยานแห่งชาติ พะโตะและชาวกะเหรี่ยงดั้งเดิมที่เคยเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าอย่างไม่จำกัดถูกปิดล้อมโดยกฎหมายที่มองเรื่องการอนุรักษ์เป็นสำคัญ

จากวิถีดั้งเดิมที่อยู่กับปามาโดยตลอด เมื่อกฎหมายเข้ามาปิดล้อมการเข้าถึงทรัพยากร พะโตะและพี่น้องชาวกะเหรี่ยงต้องปรับตัวใหม่เพื่อความอยู่รอด บางคนมีที่ดินที่อยู่นอกแนวเขตอุทยานสามารถปรับปรุงเป็นที่ปลูกพืชเชิงเดี่ยวได้ แต่สำหรับคนที่ไม่มีที่ดินหรือมีที่ดินจำกัด ต้องผลักดันตัวเองออกจากชุมชนไปเป็นแรงงานในเมือง แต่เดิมที่ไม่มีวุฒิการศึกษาเพราะชีวิตส่วนใหญ่อยู่กับป่าและอิงอยู่กับความรู้พื้นบ้านกับการหาของป่า เมื่อต้องออกจากป่าไปเข้าเมืองจึงเป็นไปได้เพียงแค่แรงงานฐานล่างของเมืองเท่านั้น พะโตะ สะท้อนว่าหมู่บ้านห่างไกลตอนนี้เริ่มเหลือแต่เด็กและคนสูงอายุ เพราะคนรุ่นใหม่ต้องเข้าเมืองไปหางานทำ แม้บางคนไม่อยากออกจากป่าแต่ก็ต้องไป ระยะหลังมานี้หลายครอบครัวเริ่มมองว่าจำเป็นต้องส่งลูกหลานให้มีการศึกษาจึงผลักดันให้เข้าไปเรียนและพักค้างประจำในเมือง แต่ต้องแบกรับค่าใช้จ่ายของครอบครัวที่สูงขึ้น ซึ่งพะโตะสะท้อนต่อว่า ถ้ารัฐอำนวยความสะดวกให้ลูกหลานชาติพันธุ์ห่างไกลหรือคนจนได้เข้าถึงทุนการศึกษาจะดีมาก และการให้ทุนต้องมองถึงความเป็นอยู่และค่าใช้จ่ายต่างๆ ที่มากกว่าค่าเทอม ให้ความช่วยเหลือเรื่องค่าครองชีพที่เพียงพอกับสถานะทางเศรษฐกิจและการใช้จ่าย หรือให้ครอบคลุมเพียงพอกับการใช้ชีวิตในเมือง

เนื่องจากปัญหาเรื่องที่ดินทำกิน ที่อยู่อาศัย และการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ เป็นปัญหาที่ค่อนข้างซับซ้อน กระบวนการทำงานวิจัยเชิงพื้นที่เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนได้ชี้ให้เห็นถึงแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่เป็นไปได้ ผ่านกระบวนการหารือแนวทางและการมีส่วนร่วมของหน่วยงานภาคีเครือข่ายต่างๆ ทั้งระดับชุมชน ท้องถิ่น อำเภอ และจังหวัด ซึ่งทีมวิจัยทุกพื้นที่ได้ขับเคลื่อนงานภายใต้แพลตฟอร์มฯ ดำเนินกระบวนการ Poverty Forum เป็นการสร้างบรรยากาศการแลกเปลี่ยนพูดคุยเกี่ยวกับความยากจนมิติต่างๆ รวมทั้งการใช้แนวทางขับเคลื่อนงานแก้ไขปัญหาความยากจนผ่านกลไกของหน่วยงานภาครัฐ

ระดับอำเภอที่เรียกว่า ‘อำเภอแก้ง’ ที่เริ่มต้นจากการสร้างความหมายและตีความร่วมกันสู่ปฏิบัติการเชิงพื้นที่อย่างมีส่วนร่วมจากภาคีที่หลากหลาย เช่น ภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคชุมชน ภาควิชาการ และอื่นๆ²⁵

ภาพที่ 22 สภาพบ้านเรือนและที่อยู่อาศัยของกลุ่มชาติพันธุ์ จังหวัดแม่ฮ่องสอน

อาศัยอยู่ในพื้นที่เสี่ยงภัยพิบัติ: ครัวเรือนยากจนส่วนหนึ่งอาศัยอยู่ในพื้นที่เสี่ยงภัยพิบัติ ทั้งน้ำท่วม น้ำป่าไหลหลาก น้ำแล้ง หรือดินถล่มในช่วงฤดูฝน การทำความเข้าใจวิถีชีวิตและข้อจำกัดของครัวเรือนยากจนผ่านการศึกษาวิจัยการความยากจนทำให้เห็นว่า ครัวเรือนยากจนอาศัยอยู่ในพื้นที่ห่างไกลและมีความสัมพันธ์ทางสังคมตามวิถีชุมชน การย้ายหรือไม่ย้ายออกจากพื้นที่เสี่ยงภัยพิบัติต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์ทางสังคมและทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งข้อจำกัดด้านรายได้ของครัวเรือนยากจนที่มีไม่มากเพียงพอสำหรับการย้ายไปหาที่อยู่ใหม่

ตัวอย่างกรณี แม่่นวล (นามสมมติ) อาศัยอยู่ในชุมชนลุ่มต่ำริมฝั่งแม่น้ำมูลพื้นที่เสี่ยงภัยพิบัติน้ำท่วม พ่อและแม่ของแม่่นวลบุกเบิกที่ดินรกร้างซึ่งเป็นที่ดินสาธารณะแปลงสภาพเป็นบ้านเรียนอาศัย เวลาผ่านไปหลายสิบปีที่ดินบริเวณนี้กลายเป็นชุมชนลุ่มต่ำที่ประชากรเพิ่มมากขึ้น อย่างไรก็ตาม การอาศัยอยู่ร่วมกันของคนในชุมชนต้องเผชิญกับความเสี่ยงจากปัญหาน้ำท่วมทุกๆ 1-2 ปี บ้านเรือนของบ้านนวลและคนในชุมชนจึงอยู่ในสภาพทรุดโทรม เนื่องจากไม่มีเงินมากเพียงพอสำหรับนำไปปรับถมที่ดินให้สูงขึ้น หรือซื้อ

²⁵ ถนอมสิน พลลาภ และคณะ. (2568). บทเรียนการขับเคลื่อนปฏิบัติการ ‘อำเภอแก้ง’ กรณีพื้นที่อำเภอเมือง จังหวัดศรีสะเกษ. โครงการพัฒนาระบบสนับสนุนการทำงานเชิงพื้นที่เพื่อยกระดับแพลตฟอร์มจัดความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำระดับจังหวัดและการขับเคลื่อนโมเดลแก้งระดับโครงการ.

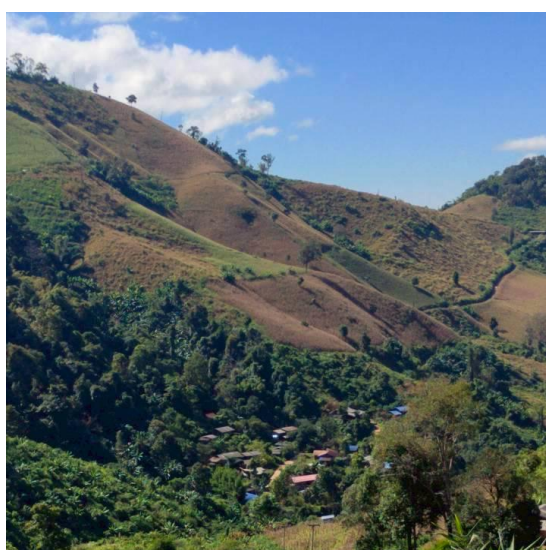
วัสดุอุปกรณ์มาซ่อมแซมสร้างความมั่นคงได้ อีกทั้งรายรับที่เข้ามาเพียงพอสำหรับจ่ายในครอบครัว และส่งเสียลูกหลานเรียนหนังสือ หากจะให้ย้ายที่อยู่ใหม่ก็ไม่มีเงินก้อน ดังนั้น แม่ฉนวน และคนอื่นๆ ในชุมชนจึงต้องตกอยู่ในวัฏจักรความยากจนอย่างหลีกเลี่ยงได้ยาก

หรือ มะแอ (นามสมมติ) เป็นชาวกะเหรี่ยงที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เสี่ยงภัยพิบัติดินถล่มเขาถล่ม เนื่องจากเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีวิถีชีวิตผูกพันกับธรรมชาติ ชาวกะเหรี่ยงจึงสร้างบ้านเรือนอยู่ในภูเขา/หุบเขา ซึ่งเป็นพื้นที่เสี่ยงภัยพิบัติดินถล่มทุกๆ ฤดูฝน มะแอ เล่าว่าฤดูฝนที่แล้วเกิดเหตุดินถล่มทับหมู่บ้าน มีคนเสียชีวิต 1 คน พื้นที่เกษตรกรรมและบ้านเรือนหลายหลังได้รับผลกระทบจากดินถล่มและน้ำป่าไหลหลาก ช่วงหลังความรุนแรงเริ่มหนักขึ้น ชาวบ้านหลายคนก็เป็นกังวลแต่จะย้ายออกจากที่นี่ไปเลยก็เป็นเรื่องยาก เพราะเป็นวิถีชีวิตของชุมชนที่สัมพันธ์กับการหาอยู่หากินและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ

ข้อมูลการพัฒนาโมเดลและการแก้ไขปัญหาความยากจนที่เกี่ยวข้องกับประเด็นภัยพิบัติ ปี พ.ศ. 2568 ชี้ให้เห็นว่า พื้นที่ดำเนินการจังหวัดอุบลราชธานี และ จังหวัดมุกดาหาร มีครัวเรือนยากจนที่ได้รับการพัฒนา และคนจนที่ได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนา (ดังตาราง)

ตาราง : การพัฒนาโมเดลและการแก้ไขปัญหาความยากจนที่เกี่ยวข้องกับประเด็นภัยพิบัติ ปี พ.ศ.2569²⁶
(บางพื้นที่อยู่ระหว่างดำเนินการ)

จังหวัด	ครัวเรือน (ที่ได้รับการพัฒนา)	คนจน (ที่ได้รับการพัฒนา)
อุบลราชธานี	326	1,204
เลย	0	0
มุกดาหาร	145	145
แม่ฮ่องสอน	0	0

ภาพที่ 23 หมู่บ้านของชาวกะเหรี่ยงที่ตั้งอยู่ในหุบเขาและเสี่ยงภัยพิบัติดินถล่ม จังหวัดแม่ฮ่องสอน

²⁶ โปรดดูเพิ่ม <https://srads.ppaos.com/dashboard/?p=sradss>. เข้าใช้ข้อมูลเมื่อวันที่ 6 มิถุนายน 2569.

ภาพที่ 24 และ 25 บ้านเรือนในพื้นที่ลุ่มต่ำที่ได้รับผลกระทบจากน้ำท่วม จังหวัดอุบลราชธานี

กัณฑ์ที่ 4 : ปัญหาผลผลิตทางการเกษตรและหนี้สิน ครุว์เรือนยากจนไม่ได้รอเพียงความช่วยเหลือจากภายนอก สำหรับครุว์เรือนที่เข้าถึงที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญด้านการผลิต แต่กลับพบว่า บางครั้งไม่ได้รับผลตอบแทนตามความคาดหวัง เช่น ผลผลิตต่ำ ขาดความแน่นอน รายได้ไม่มั่นคง ขณะที่ ครุว์เรือนยากจนที่ประสบปัญหาดังกล่าวต้องต่อสู้ดิ้นรนและมองหาโอกาสในการหลุดพ้นจากวัฏจักรความยากจนเพียงลำพัง หรือการขอความช่วยเหลือแบ่งเบาจากญาติพี่น้องมากกว่าการขอความช่วยเหลือจาก องค์กรช่วยเหลือทางสังคมในชุมชน หรือสถาบันทางการเงินที่เป็นทางการ

จากครุว์เรือนยากจนจากทั้งสิ้น 35 ครุว์เรือน พบว่า ไม่มีหนี้สิน จำนวน 15 ครุว์เรือน และ 20 ครุว์เรือนมีหนี้สินตั้งแต่หลักร้อยถึงหลักแสนบาท คือ น้อยที่สุดจำนวน 100-200 บาท เป็นหนี้สินที่เกิดขึ้นจากการยืมญาติพี่น้องระยะสั้นเพื่อใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน ส่วนครุว์เรือนที่มีหนี้สินหลักหมื่นถึงหลักแสน ส่วนใหญ่กู้ยืมมาใช้จ่ายสำหรับลงทุนและประกอบอาชีพแต่ไม่ประสบผลสำเร็จทำให้กลายเป็น ‘หนี้เสีย’ ที่

สะสมอยู่ในระบบธนาคาร กองทุนต่างๆ เช่น ธกส.ธนาคารออมสิน กองทุนหมู่บ้าน กองทุน อสม. สหกรณ์ ออมทรัพย์ เป็นต้น รวมทั้งการกู้ยืมหนี้สินจากนอกระบบ เช่น ยืมญาติพี่น้อง ยืมเพื่อนบ้าน หรือกระทำการ กู้ยืมจากแหล่งเงินกู้นอกระบบ ซึ่งต้องผ่อนชำระทั้งเงินต้นและเงินดอกเบี้ยรายวัน รายสัปดาห์ หรือรายปี ตามเงื่อนไขและข้อตกลง พบลักษณะของหนี้และการบริหารจัดการ ดังนี้

1) เป็นหนี้จากการยืมญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้าน ยืมตั้งแต่หลักร้อยถึงหลักหมื่นบาท ขึ้นอยู่กับ ความสัมพันธ์ระหว่างครัวเรือนยากจนกับญาติพี่น้อง/เพื่อนบ้าน ครัวเรือนยากจนจะได้รับความช่วยเหลือ มาก-น้อยแค่ไหนขึ้นอยู่กับเครือข่ายทางสังคมและความน่าเชื่อถือของครัวเรือนนั้น

2) เป็นหนี้จากการกู้ยืมเงินในระบบธนาคาร-กองทุนต่างๆ ใช้วิธีการกู้ยืมอย่างถูกต้องตาม กฎหมาย จำนวนเงินที่ได้ขึ้นอยู่กับหลักทรัพย์ค้ำประกัน เช่น โฉนดที่ดิน บ้าน ไร่-ควาย เป็นต้น รวมทั้ง ประวัติการชำระหนี้ การใช้หนี้คืนจึงขึ้นอยู่กับศักยภาพและผลผลิตทางการเกษตรแต่ละฤดูกาล หากไม่ สามารถจ่ายเงินต้นได้จะใช้วิธีการจ่ายดอกเบี้ยไปก่อนเพื่อเป็นการรักษาเครดิตของตน

3) เป็นหนี้จากการกู้ยืมนอกระบบ ครัวเรือนยากจนที่เข้าไม่ถึงบริการทางการเงินในระบบจะหัน ไปพึ่งพิงบริการเงินกู้นอกระบบแทน ถึงแม้ว่าจะไม่ต้องใช้หลักประกันการกู้ยืมอย่างเข้มงวดแต่ก็ต้องยอม รับภาระต่ออัตราดอกเบี้ยสูงและมักจะถูกขูดรีดเอาเปรียบจากแหล่งเงินกู้

ตัวอย่างกรณี ป้าน้อย (นามสมมติ) ครัวเรือนยากจนจังหวัดเลย อาศัยอยู่กับลูกชายคนเล็กที่เรียน อยู่ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น และหลาน 1 คนที่อยู่ในภาวะพึ่งพิงสูงเพราะเป็นโรคทางพัฒนาการ ลูกชายและ ลูกสาวของป้าน้อยไปทำงานในตัวอำเภอเมืองเลย แต่เดิมป้าน้อยอยู่กับสามีและประกอบอาชีพทำนาเป็น หลัก ช่วงหนึ่งป้าน้อยกับสามีตัดสินใจกู้เงินจากธนาคารเพื่อมาลงทุนปลูกข้าวโพดหวาน แต่เนื่องจากปีนั้น เกิดภัยแล้งทำให้ไม่ได้ผลผลิตตามที่คาดหวังไว้ จึงไม่มีเงินไปใช้หนี้ธนาคาร ภาวะหนี้สินและอื่นๆ สะสม กลายเป็นปัญหาภายในครอบครัว สุดท้ายป้าน้อยย่ำแย่กับสามีซึ่งหนี้ก้อนใหญ่กว่า 1 แสนยังคงค้างอยู่ที่ ธนาคาร

หลังจากแยกทางกันกับสามี ป้าน้อยต้องทำงานอย่างหนักเพื่อให้มีเงินเพียงพอต่อค่าใช้จ่ายใน ครอบครัว คือ ค่าอาหาร ค่าส่งลูกคนเล็กไปโรงเรียน ค่าน้ำ ค่าไฟ ค่ากิจกรรมทางสังคม และค่า รักษาพยาบาลยามป่วยไข้ รวมทั้งต้องหาเงินส่วนหนึ่งเพื่อไปลงทุนซื้อปุ๋ยและสารเคมีสำหรับบำรุงต้น ยางพาราของลุง เพราะป้าน้อยมีหนี้สินที่ต้องใช้ดอกเบี้ย มองว่าเพียงลำพังตัวเองให้ไปหากู้ยืมเงินเพื่มา ลงทุนอีกครั้งคาดว่าจะไม่ไหว เสี่ยง และไม่มีหลักประกันได้ว่าจะประสบความสำเร็จ อีกทั้งเป็นผู้หญิงที่ทำงาน หนักเพียงลำพัง จึงตัดสินใจขอลงทุนกับลุงในการดูแลสวนยางพารา แต่ต้องแบ่งกันแบกรับค่าใช้จ่ายต่างๆ คนละครึ่งกับลุง แล้วหักผลกำไรคนละครึ่ง แต่เดือนป้าน้อยจะมีรายรับจากผลผลิตยางพาราราว 4,000- 5,000 บาท แต่ยังไม่เพียงพอสำหรับรองรับค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันได้

ขณะที่ลูก 2 คนของป้าน้อยที่ไปทำงานในเมืองก็ไม่มีรายได้เพียงพอที่จะส่งกลับมาแบ่งเบาภาระ เนื่องจากค่าตอบแทนต่ำและต้องใช้จ่ายทั้งค่าอาหาร ค่าที่พัก และอื่นๆ ซึ่งสะท้อนถึงการแบกรับภาระ ค่าใช้จ่ายของคนรุ่นใหม่ที่ยากหาโอกาสทางเศรษฐกิจใหม่ๆ ในเมือง ลำบากและต้องดิ้นรนคล้าย กับกรณีกลุ่มคนรุ่นใหม่กลุ่มชนชาติพันธุ์ที่อพยพจากป่าเข้าเมือง

อย่างไรก็ตาม แม้จะลำบากและมีข้อจำกัดต่างๆ มากมาย แต่บ้านน้อยไม่ได้สยบยอมต่อโชคชะตา บ้านน้อยขยันทำงานในทุกๆ วันไม่เคยมีวันหยุดยาวเหมือนคนอื่น ปฏิทินชีวิตของบ้านน้อยวนเวียนเหมือนเดิม แทบไม่เปลี่ยนแปลง คือ ตื่นเที่ยงคืนเพื่อขับรถมอเตอร์ไซด์ไปสวนยางพารากลางดึกคนเดียว กว่าจะกรีดยางเสร็จก็รุ่งเช้า กลับมาบ้านทำอาหารและไปส่งลูกกับหลานไปโรงเรียน หลังจากนั้นมาจัดเก็บทำความสะอาดบ้านแล้วออกไปหยอดน้ำกรดที่สวนยางพาราถึงราวบ่าย 2 จึงกลับมาบ้านนอนสักพักก็ต้องตื่นไปรับลูกและหลานที่โรงเรียน กลับมาบ้านทำอาหารเย็นรับประทานกัน ดูโทรทัศน์ เข้านอน แล้วตื่นมาเตรียมตัวออกไปกรีดยางรอบถัดไป

บ้านน้อยเล่าว่า ‘เวลาออกไปกรีดยางกลางดึกคนเดียวก็กลัว เอามือตบอกผลไม้ติดตัวไว้ตลอด เปิดเพลงในโทรศัพท์ให้มีเสียงเป็นเพื่อน กลัวทั้งผี กลัวทั้งคน หยุดไม่ได้เพราะแรงเรานั้นน้อย ไม่เคยได้พัก เว้นแต่วันไหนที่ฝนตกหนัก’ เมื่อพิจารณารายรับ-รายจ่าย-เงินออม-หนี้สิน ของบ้านน้อยพบว่า ส่วนใหญ่เป็นหนี้ในระบบธนาคาร ไม่มีหนี้สินจากกองทุนต่างๆ ของชุมชน เนื่องจากทั้งตนเองมองว่าไม่มีกำลังส่งคืนและชุมชนมองว่าไม่มีศักยภาพในการบริหารจัดการหนี้จึงเข้าไม่ถึงเงินในส่วนนั้น พบอีกว่าบางครั้งช่วงเวลาว่างบ้านน้อยจะตัดใบตองขายเหมือนกับลุงแดง แต่ไม่ค่อยได้ทำเพราะแค่กรีดยางก็แทบไม่มีเวลาได้พักผ่อน

นอกจากนั้น การลงพื้นที่ภาคสนามยังสะท้อนให้เห็นอีกว่า คราวเรือนยากจนส่วนใหญ่อยู่ในภาคเกษตรกรรม มีทั้งคนที่เป็นหนี้ในระบบของธนาคารที่จะต้องชำระดอกเบี้ยรายปี และคนที่เป็นหนี้นอกระบบซึ่งเป็นปัญหาเชื่อมโยงมาจากหนี้ในระบบ เช่น กรณีป้าสี (นามสมมติ) กู้เงินมาปลูกยาสูบแต่น้ำในแม่น้ำโขงช่วงฤดูน้ำหลากไหลท่วมเสียหายหมด หลังจากนั้นได้กู้เพิ่มเพื่อมาปลูกข้าวโพดแต่เจอภัยแล้ง เมื่อเพดานการกู้เต็ม ป้าสีจึงใช้เครดิตของน้องชายในการกู้เพิ่มมาปลูกข้าวโพดอีกรอบ สุดท้ายเจอภัยแล้งไม่ได้ผลผลิตตามเป้าส่งผลให้ไม่มีเงินไปใช้หนี้คืน และชื่อของน้องชายยังคงติดอยู่กับธนาคาร กลายเป็นปัญหาความสัมพันธ์ในครอบครัวกระทั่งต้องย้ายออกจากบ้านของพ่อแม่ และมาเช่าบ้านหลังเล็กๆ อยู่กับสามีและลูก 2 คน เมื่อไม่มีทางพึ่งพาในระบบป้าสีกับสามีจึงหันไปพึ่งเงินนอกระบบที่เรียกว่า ‘หมวกกันน็อค’ ซึ่งต้องจ่ายหนี้ทั้งรายวัน รายสัปดาห์ และรายเดือน เนื่องจากมีเจ้าหนี้นอกระบบพร้อมกันถึง 3 ราย

แม้คราวเรือนยากจนเข้าถึงที่ดินทำกินแตกต่างจากบริบทก่อนหน้าที่เข้าไม่ถึงที่ดินทำกิน แต่กลับพบว่าประสบปัญหาผลผลิตไม่ได้ตามเป้าและปัญหาหนี้สินเรื้อรัง อย่างไรก็ตาม แม้ประสบปัญหาหนี้สิน คราวเรือนยากจนไม่ได้สยบยอม ต้องต่อสู้และดิ้นรนทุกวิถีเพื่อให้มีเงินมาใช้จ่ายในชีวิตประจำวันและจ่ายดอกเบี้ย ทั้งรายวัน รายสัปดาห์ รายเดือน และรายปี ซึ่งทั้งกรณีบ้านน้อย และป้าสี มีความเหมือนกันที่ไม่สามารถเข้าถึงกองทุนต่างๆ ในชุมชนได้ เนื่องจากถูกมองด้วยอคติเกี่ยวกับการบริหารจัดการเงินและหนี้สิน

กับดักที่ 5 : ความช่วยเหลือเกื้อกูลผ่านโครงข่ายความปลอดภัยทางสังคม คราวเรือนยากจนส่วนหนึ่งเข้าไม่ถึงความช่วยเหลือจากโครงข่ายความปลอดภัยทางสังคม เช่น การมีส่วนร่วมทางสังคมในชุมชน ต่ำส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทางสังคมที่พัวเลือน ความขัดแย้ง การถูกกีดกันการเข้าถึง หรือการถูกละเลยความช่วยเหลือต่างๆ หรือการได้รับหรือไม่ได้รับความช่วยเหลือเกี่ยวข้องกับระบบ ระบบอุปถัมภ์และผลประโยชน์ ซึ่งแต่ละพื้นที่ได้ดำเนินการโอบอุ้มคราวเรือนยากจนให้เข้าถึงความช่วยเหลือต่างๆ

ตาราง : ความช่วยเหลือเกื้อกูลผ่านโครงข่ายความปลอดภัยทางสังคม

จังหวัด	โครงข่ายความปลอดภัยทางสังคม
อุบลราชธานี	- โมเดลแก๊จน 22 โมเดล - กองทุนแก๊จน 40 กองทุน
เลย	- โมเดลแก๊จน 4 โมเดล - กองทุนแก๊จน 40 กองทุน
มุกดาหาร	- โมเดลแก๊จน 15 โมเดล - กองทุนแก๊จน 40 กองทุน - ตลาดแก๊จน 5 แห่ง
แม่ฮ่องสอน	- โมเดลแก๊จน 5 โมเดล - กองทุนแก๊จน 40 กองทุน

ที่มา : <https://sradss.ppaos.com>. เข้าใช้ข้อมูลเมื่อวันที่ 8 มิถุนายน 2569.

ตัวอย่างกรณี ลุงจ้อย (นามสมมติ) ครีวเรือนยาจนจังหวัดอุบลราชธานี อาศัยอยู่กับภรรยาและลูก 1 คน บ้านของลุงจ้อยตั้งอยู่ในพื้นที่ลุ่มต่ำริมฝั่งแม่น้ำมูล เนื่องจากเป็นกลุ่มคนที่อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองวารินชำราบ และไม่มีกำลังทางเศรษฐกิจมากเพียงพอสำหรับซื้อที่ดินใหม่ หรือถมที่ดินให้สูงกว่าระดับน้ำท่วม ลุงจ้อยต้องเจอปัญหาน้ำท่วมซ้ำซากหนักในทุกๆ 2-3 ปี บางครั้งน้ำท่วมสูงถึงหลังคาบ้านสร้างความเสียหายอย่างหนักต่อทรัพย์สินที่ขนย้ายไม่ทัน/ขนย้ายไม่ได้ ลุงจ้อยกล่าวว่า ‘คนอื่นในสังคมเขานับเลขไปข้างหน้า 1, 2, 3, 4, 5... แต่คนจนที่นี้พยายามนับไปข้างหน้าแต่ไม่กี่ปีก็ต้องกลับมานับข้างหลังใหม่ ซึ่งไม่ใช่แค่นับ 0, 1, 2, 3... แต่นับใหม่จากติดลบต่ำกว่า 0’

การลงพื้นที่ภาคสนามพบว่า ในพื้นที่ชุมชนจังหวัดอุบลราชธานี ทั้งริมฝั่งแม่น้ำมูลในฝั่งอำเภовารินชำราบ และอำเภอเมือง เป็นพื้นที่เสี่ยงต่อการเกิดภัยพิบัติน้ำท่วม ทีมวิจัยในพื้นที่ได้ดำเนินการทำงานเชื่อมประสานภาคีเครือข่ายต่างๆ เพื่อสร้างความร่วมมือในการให้ความช่วยเหลือแบ่งเบาความรุนแรงรวมทั้งการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ไปพร้อมกัน ทีมวิจัยเรียกว่า ‘อุบลพร้อม’ สะท้อนถึงการสร้างโครงข่ายความปลอดภัยทางสังคมหรือ Social Safety Net จากพลังของท้องถิ่นที่ประกอบด้วยผู้กระทำการ (Actors) จากส่วนต่างๆ เช่น ครีวเรือนยาจนที่ประสบภัย ประชาชนในชุมชน ผู้นำชุมชน ภาคประชาสังคม หน่วยงานภาครัฐ หน่วยงานภาคเอกชน และสถาบันทางวิชาการ และภาคสื่อสารมวลชน ฯลฯ²⁷ สานพลังร่วมกันเตรียมพร้อมและรับมือภัยพิบัติที่ถาโถมเข้าสู่ครีวเรือนยาจน

นอกจากนั้น การสร้างโครงข่ายความปลอดภัยทางสังคมในระดับพื้นที่เป็นทั้งการให้ความช่วยเหลือแบบสงเคราะห์ การเกื้อกูลกันในชุมชน รวมถึงการออกแบบแนวทางเพื่อการรับมือและการแก้ไขปัญหาคความยากจนที่เกิดขึ้นจากภัยพิบัติซ้ำซาก เช่น ก่อนน้ำท่วมมีการทำแผนที่และแผนเตรียมพร้อมในชุมชนจากการวิเคราะห์ข้อมูลและบริบทพื้นที่, ระหว่างน้ำท่วมให้ความช่วยเหลือผ่านแพลตฟอร์มออนไลน์ ส่งมอบอาหารเพื่อลดค่าใช้จ่ายของคนจน ประสานเชื่อมโยงกับภาคส่วนที่มีกำลังในการให้ความช่วยเหลือ

²⁷ โปรดดูเพิ่ม สุรสม ฤกษ์ชะอุ่ม และคณะ. (2567). คู่มืออุบลพร้อมรับมือน้ำท่วม. โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่และแก้ไขปัญหาความยากจน จังหวัดอุบลราชธานี.

ด้านสถานที่พักพิงอาศัยชั่วคราว รวมทั้งการให้ความรู้พื้นฐานด้านการดูแลสุขภาพ ภูมิพยาบาล และเรียนรู้ต่างๆ ผ่านปฏิบัติการร่วมในพื้นที่, และหลังน้ำท่วม ให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูเยียวยาและการเข้าถึงความช่วยเหลือจากรัฐ

การทำงานของทีมวิจัยเพื่อช่วยเหลือครัวเรือนยากจนและลุ่มจ้อย สะท้อนให้เห็นว่า ความสำคัญของการสร้างโครงข่ายความปลอดภัยทางสังคมจะเกิดขึ้นได้จำเป็นต้องเข้าใจโครงสร้างองค์กรต่างๆ ในชุมชน เพื่อให้เห็นว่า เมืองครีโตบ่าง มีบทบาทหน้าที่ด้านใด มีศักยภาพหรือข้อจำกัดด้านใด จะให้ความช่วยเหลือครัวเรือนยากจนได้ในเรื่องใดบ้าง เป็นต้น อย่างไรก็ตาม การขับเคลื่อนงานแก้ไขปัญหาความยากจนในพื้นที่ต่างๆ ในหนังสือเล่มนี้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญกับการใช้ฐานข้อมูลที่เกิดขึ้นมาจากการมีส่วนร่วมในการค้นหาสอบถามของพื้นที่ การทำงานร่วมกันกับนักจัดการพื้นที่ และหน่วยงานภาคีต่างๆ ที่อยู่ใกล้ชิดกับครัวเรือนยากจน และ Area Development Manager (ADM) กับ Area Research Manager (ARM)

ตาราง : Area Development Manager และ Area Research Manager แต่ละพื้นที่

จังหวัด	ARM (คน)	ADM (คน)
อุบลราชธานี	14	72
เลย	7	7
มุกดาหาร	10	25
แม่ฮ่องสอน	9	9

ที่มา : <https://sradss.ppaos.com>. เข้าใช้ข้อมูลเมื่อวันที่ 8 มิถุนายน 2569.

กัณฑ์ที่ 6 : ขาดสถานะทางทะเบียนและสิทธิขั้นพื้นฐาน ครัวเรือนยากจนส่วนหนึ่งเข้าไม่ถึงสถานะทางทะเบียน ไม่มีสิทธิครอบครองปัจจัยการผลิต เป็นประชากรกลุ่มชาติพันธุ์ บุคคลไร้สถานะสัญชาติ ส่งผลกระทบต่อการดำรงชีพของครัวเรือนยากจน การทำงานแก้ไขปัญหาจำเป็นต้องดำเนินการค้นหาสอบถามคนจนและครัวเรือนยากจน ซึ่งภาพรวมผลการสนับสนุนทุนวิจัยแผนงานขจัดความยากจนฯ (ปี 2568) ได้ดำเนินการทั้ง 4 จังหวัด (ดังตาราง)

ตาราง : ค้นหาสอบถามคนจนและครัวเรือนยากจน²⁸

จังหวัด	ค้นหาสอบถามคนจนและครัวเรือนยากจน
อุบลราชธานี	10,839 คน / 2,225 ครัวเรือน
เลย	2,243 คน / 578 ครัวเรือน
มุกดาหาร	5,888 คน / 1,890 ครัวเรือน
แม่ฮ่องสอน	3,762 คน / 1,635 ครัวเรือน

²⁸ โปรดดูเพิ่ม <https://sradss.ppaos.com>. เข้าใช้ข้อมูลเมื่อวันที่ 6 มิถุนายน 2569.

ตัวอย่างกรณี ป่านวล (นามสมมติ) ครัวเรือนยากจนจังหวัดเลย หญิงสูงอายุที่อาศัยอยู่บ้านเพียงลำพัง เนื่องจากลูกคนหนึ่งเสียชีวิตและอีกคนแต่งงานมีครอบครัวไม่ได้กลับบ้านหลังเดียวกัน ลูกของป่านวลจะแวะเวียนมาดูแลเป็นบางวันด้วยความเป็นห่วง เพราะป่านวลเป็นคนลาวอพยพข้ามแม่น้ำโขง แต่ป่านวลยังไม่ได้รับสถานะทางทะเบียนเนื่องจากเป็นกลุ่มประชากรที่รอพิสูจน์สิทธิตามกฎหมาย แม้จะยื่นเอกสารไปนานแล้วแต่ด้วยเงื่อนไขทางกฎหมาย ป่านวลกล่าวว่า ‘ยื่นเอกสารไปนานแล้วไม่รู้จะได้ตอนไหน’ ชีวิตประจำวันของป่านวลไม่ได้ใช้ง่ายมากเพราะเป็นผู้สูงอายุอยู่แต่บ้าน บางวันลูกของป่านวลไปหาของป่า เช่น เห็ด หน่อไม้ กบ เขียน แมลง และล่าสัตว์เล็ก จะแวะมาแบ่งให้กับป่านวลเสมอ การลงพื้นที่ภาคสนามพบว่าทีมวิจัยในพื้นที่ได้ให้ความช่วยเหลือจำเป็นเบื้องต้นและส่งต่อรายชื่อกรีวเรือนลักษณะนี้ถึงหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

สำหรับกรณีดังกล่าวนี้ในวงจรวัดจักรความยากจน อาจมองอยู่ในกลุ่มสถานะทางทะเบียน สัญชาติ และชนชาติพันธุ์ห่างไกล เช่น ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งคนเหล่านี้มักเข้าไม่ถึง/ไม่รับรู้ข้อมูล ไม่เข้าใจรายละเอียด มองไม่เห็นช่องทางในการเข้าไปขอความช่วยเหลือ หรือดำเนินการด้วยตนเองได้ การขับเคลื่อนงานแก้ไขปัญหาคความยากจนเชิงพื้นที่ให้กับประชากรกลุ่มนี้ ต้องใช้ข้อมูลที่มุ่งเป้าแม่นยำและนำพาให้ครัวเรือนเข้าถึงกระบวนการช่วยเหลือพื้นฐานจากรัฐ รวมทั้งการเสนอแนะแนวทางในการแก้ไขกฎหมาย หรืออำนวยความสะดวกให้มีโอกาสในการเข้าถึงมากที่สุด

ภาพที่ 26 และ 27 การลงพื้นที่ภาคสนามศึกษาวิจัยจักรความยากจน จังหวัดแม่ฮ่องสอน

แนวทางการหลุดจาก ‘กับดัก’ และ ‘วัฏจักรความยากจน’ ข้อเสนอต่อการแก้ไขปัญหาคความยากจนเชิงพื้นที่

‘ความยากจน’ และการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน เป็นเป้าหมายหลักการพัฒนาของรัฐในการกำหนดนโยบายพื้นฐานในมิติต่างๆ เพื่อจัดปัญหาให้หมดไปทุกยุคทุกสมัย ทว่าปัญหาคความยากจนยังคงดำรงอยู่อย่างต่อเนื่อง เพราะความจนมีความเป็นพลวัต²⁹ ดังนั้น การศึกษาเชิงลึกเพื่อทำความเข้าใจ ‘วัฏจักรความยากจน’ ช่วยให้เห็น ได้ฟังเสียง ได้ยินเสียงของคนจน และไม่ทำให้คนจนเป็นคนไร้เสียง ซึ่ง ‘ผู้ไร้เสียง’ คือ ผู้ที่อยู่ในสถานะของการถูกกระทำให้ ‘เสียง’ ซึ่งเสียงดังกล่าวหมายถึง ความเห็น ประสบการณ์ ความรู้สึก และความคับข้องใจของตนเองในฐานะปัจเจก หรือในความเป็นมนุษย์ของตนเอง ไม่ว่าจะอยู่ในพื้นที่ใดทั้งกายภาพหรือทางสังคม³⁰

ดังนั้น เอกสารนี้จึงขอเสนอแนวทางสำคัญ ซึ่งหน่วยงาน/องค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการแก้ไขปัญหาคความยากจน ทั้งในระดับนโยบายและระดับปฏิบัติ สามารถนำไปพัฒนากลยุทธ์ หรือแผนงานต่างๆ เพื่อให้คนจน มีโอกาสการหลุดจาก ‘กับดัก’ ความยากจนมิติต่างๆ ดังกล่าวในส่วนก่อนหน้า หรือ ‘วัฏจักรความยากจน’ และลดปัญหา ‘ความยากจนข้ามรุ่น’ ในภาพรวมของประเทศ ดังนี้

1) ใช้ข้อมูลทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพหลายวัฏจักรความยากจน ต้องให้ความสำคัญกับการใช้ ‘ข้อมูล’ เชิงปริมาณและเชิงคุณภาพควบคู่กัน จากการศึกษาที่ได้ชี้ให้เห็นถึงกระบวนการและเครื่องมือในเชิงวิธีวิทยา เพราะการแก้ไขปัญหาคความยากจนจำเป็นต้องทำความเข้าใจคนจนอย่าง ลุ่มลึกและรอบด้านหลายมิติ สำหรับหน่วยงานหรือองค์กรต่างๆ ที่ทำงานเกี่ยวข้องในเชิงประเด็นสามารถนำไปปรับใช้ควบคู่กับเครื่องมืออื่นๆ ได้ จะทำให้มีความเข้าใจเกี่ยวกับวัฏจักรความยากจนอย่างเชื่อมโยง เป็นองค์รวมของการดำรงชีวิตของคนจน ซึ่งจะนำไปสู่การออกแบบกระบวนการทำงานแก้ไขปัญหาคความยากจนเชิงบูรณาการ ผสมศาสตร์-ข้ามศาสตร์ (Transdisciplinary) และข้ามหน่วยงาน (Cross-functional) มากขึ้นผ่านข้อมูลทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ เช่น นำข้อมูลไปออกแบบความช่วยเหลืออย่างสอดคล้องกับบริบทและความต้องการ หรือการออกแบบโมเดลแก้จนที่ตรงตามความต้องการและศักยภาพ และให้ความช่วยเหลือมากกว่าการสงเคราะห์

2) ให้ความช่วยเหลือผ่านศักยภาพของครัวเรือน ‘ไม่ใช่ครัวเรือนยากจนทุกคนต้องการความช่วยเหลือแบบสงเคราะห์’ บางครั้งต้องการอยู่ด้วยศักยภาพและศักดิ์ศรี การทำความเข้าใจภาวะพึ่งพิงในครัวเรือน จำเป็นต้องมองเห็นความแตกต่างของครัวเรือน คือ กลุ่มอยู่ลำบาก-อยู่ยาก ที่สมาชิกในครอบครัวอยู่ในภาวะพึ่งพิงสูงต้องได้รับความช่วยเหลือแบบสงเคราะห์และส่งต่อให้กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อให้เข้าถึงระบบสิทธิและสวัสดิการขั้นพื้นฐานอย่างครอบคลุม ขณะที่ กลุ่มอยู่ได้-อยู่ดี แม้สมาชิกในครอบครัวอยู่ในภาวะพึ่งพิงสูงแต่สมาชิกในครัวเรือนที่เป็นคนดูแลได้ใช้ศักยภาพของตนเองในการทำงานในบ้าน/ใกล้

²⁹ ปันวดี ศรีสุพรรณ และคณะ. (2567). Voice of the Poor เสียง คน อำนาง. โครงการการพัฒนาเชิงพื้นที่เชิงบูรณาการเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำ จังหวัดอำนาจเจริญ. หน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.).

³⁰ สันติ เล็กสกุล. (2561).

บ้าน โดยควรให้ความช่วยเหลือในรูปแบบที่สามารถสร้างรายได้ตามศักยภาพและทุนของครัวเรือน เป็นการชดเชยและแบ่งเบาภาระให้กับสมาชิกที่มีศักยภาพนำไปสู่การพึ่งตนเองได้ทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม

3) ใช้โอกาสทางการศึกษากับเด็กและวัยรุ่นความยากจน การให้ความช่วยเหลือคนจนไม่ควรมองแค่เรื่องของรายได้ แต่สามารถมองถึงความช่วยเหลือด้านอื่นๆ เช่น โอกาสทางการศึกษาที่จะช่วยเป็นจุดคานงัดของความยากจนข้ามรุ่นได้ ครัวเรือนยากจนจะหลุดพ้นจากความยากจนได้/ประสบความสำเร็จหรือไม่ขึ้น ส่วนหนึ่งเกี่ยวข้องกับโอกาสทางการศึกษา โดยเฉพาะกลุ่มครัวเรือนฐานล่าง กลุ่มอยู่ลำบาก-อยู่ยาก มักต้องแบกรับความเสี่ยงและความท้าทายอย่างหนัก โดยเฉพาะค่าใช้จ่ายด้านการศึกษา สำหรับบุตรหลานถือเป็นสัดส่วนหลักจนกลายเป็นภาระด้านค่าใช้จ่ายของครัวเรือนทำให้ตกอยู่ในวังวนของความยากจน

ขณะที่ กลุ่มอยู่ได้-อยู่ดี หากได้รับโอกาสทางการศึกษาจะทำให้มีทางเลือกในการประกอบอาชีพที่หลากหลายขึ้น และช่วยให้หลุดออกจากวงจรปัญหาได้เร็วขึ้น อย่างไรก็ตาม หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการขับเคลื่อนงานด้านความเท่าเทียมทางการศึกษา ต้องให้ความสำคัญกับการแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับครัวเรือนยากจนที่มุ่งเป้าในกลุ่มครัวเรือนยากจนหรือเสี่ยงจนอย่างต่อเนื่องจนกว่าจะเกิดศักยภาพภายใน

4) ทบทวนกฎหมายเกี่ยวกับเด็กและวัยรุ่นความยากจน รัฐต้องทบทวนมาตรการด้านกฎหมายและการช่วยเหลือครัวเรือนยากจนที่มีปัญหาเรื่องที่ดิน โดยเฉพาะครัวเรือนยากจนในบริบทที่ขาดความมั่นคงในการถือครองที่ดิน โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับที่ดินของรัฐในรูปแบบต่างๆหรือพื้นที่เสี่ยงต่อการเกิดภัยพิบัติซ้ำซาก เนื่องจากการเข้าถึงที่ดินทำกิน ที่อยู่อาศัย และทรัพยากรธรรมชาติ ที่เป็นต้นทุนสำคัญต่อการดำรงชีพครัวเรือนยากจน แต่ข้อจำกัดและความเหลื่อมล้ำในการถือครองที่ดินทำกิน ที่อยู่อาศัย และการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ ได้ส่งผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อครัวเรือนยากจน เนื่องจากที่ดินและทรัพยากรธรรมชาติเป็นต้นทุนสำคัญในการดำรงชีพและสร้างโอกาสทางด้านเศรษฐกิจ แต่บางครั้งกลับถูกละเลยและได้รับผลกระทบจากกฎหมายของรัฐ เช่น อุทยานแห่งชาติ ป่าสงวน หรือเขตอนุรักษ์ รวมทั้งได้รับผลกระทบจากวาทกรรมการพัฒนาขนาดใหญ่ที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับคนจน เช่น โครงการขุดลอกแหล่งน้ำ โครงการก่อสร้างที่ทำลายระบบนิเวศ หรือการบริหารจัดการน้ำที่เป็นปัญหาซ้ำเติมความยากจนจากภัยพิบัติ เป็นต้น

5) ทลายวัฏจักรความยากจนผ่านการทำงานเรื่อง Financial literacy เนื่องจากบางครั้งครัวเรือนยากจนที่เข้าถึงที่ดินพยายามใช้ศักยภาพด้านการผลิตแต่ไปได้ยากโดยลำพัง การผลิตด้านการเกษตรเกี่ยวข้องกับหนี้สินที่รุมเร้าตามมา จำเป็นต้องมีข้อมูลเกี่ยวกับรายรับ รายจ่าย เงินออม หนี้สินของครัวเรือนยากจน ซึ่งเชื่อมโยงไปถึงระบบตลาดต่างๆ ตั้งแต่ระดับในชุมชนเชื่อมโยงขยายกว้างออกไปอีกทั้งถือเป็นการทำความเข้าใจเศรษฐศาสตร์ความยากจนและการเงินคนจนเพิ่มเติมมากขึ้น ขณะเดียวกันอาจจะนำไปสู่การสร้างองค์ความรู้ ความเข้าใจ หรือทักษะทางการเงิน หรือ Financial literacy มาปรับใช้อย่างยืดหยุ่นเหมาะสม

6) องค์กรในชุมชนต้องยื่นมือเข้ามาช่วยตัดวงจรวัฏจักรความยากจน พลังของโครงข่ายความปลอดภัยทางสังคมช่วยแบ่งเบาครัวเรือนยากจนได้ ต้องให้ความสำคัญกับความเกื้อกูลในชุมชนและทุนทาง

สังคม สู่การแก้จนที่ยั่งยืนผ่านโครงสร้างองค์กรชุมชนที่ใกล้ชิดกับครัวเรือนยากจนมากที่สุด ควรได้รับความช่วยเหลือจากโครงข่ายทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นองค์กรทางการและไม่เป็นทางการ เช่น กองทุน กองบุญ หรือกลุ่มต่างๆ เป้าหมายขององค์กรเหล่านี้คือ การยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในสังคมให้ดีขึ้น อย่างไรก็ตาม กลับพบว่า ครัวเรือนยากจนจำนวนไม่น้อยกลับถูกตัดสิน ตีตรา กีดกัน หรือได้รับความช่วยเหลือแบบสงเคราะห์ หรือเชิงอุปถัมภ์มากกว่าการยกระดับความเป็นอยู่ผ่านการเข้าเป็นส่วนหนึ่งขององค์กรในชุมชน ดังนั้น จึงต้องทำความเข้าใจโครงสร้างองค์กรชุมชน เพื่อเข้าใจความสัมพันธ์และความเชื่อมโยงระหว่าง ‘คนจน’ กับองค์กรต่างๆ ในชุมชน

7) ทบทวนและเร่งดำเนินการให้ครัวเรือนยากจนเข้าถึงสิทธิขั้นพื้นฐานของรัฐ ทั้งสถานะทางทะเบียน สัญชาติ และชนชาติพันธุ์ กับช่องว่างของระบบสวัสดิการ บนความแตกต่างเชิงภูมิศาสตร์ ภูมิรัฐศาสตร์ และกฎหมาย โดยเฉพาะในกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการเข้าถึงหรือเข้าไม่ถึงความช่วยเหลือผ่านระบบสวัสดิการและสิทธิขั้นพื้นฐาน เพื่อให้ครัวเรือนเหล่านั้นได้รับความช่วยเหลืออย่างทั่วถึง ทั้งนี้จะต้องให้ความสำคัญกับกลุ่มครัวเรือนยากจนเหล่านี้อย่างเร่งด่วน และมุ่งเป้า

อ้างอิง

กนกวรรณ มะโนรัมย์ และคณะ. ความเข้าใจความยากจนข้ามรุ่นและความยากจนระดับโลกและสังคมไทย. แนวคิดและวิธีวิทยาศึกษาความยากจนข้ามรุ่น. กรุงเทพฯ : สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.). 2568. หน้า 27.

กฤษฎา ชีระโกศลพงศ์. (2562). แนะนำแนวคิดของ Guy Standing การฉ้อฉลของทุนนิยมผูกขาดและแรงงานที่มีความเสี่ยง. วารสารธรรมศาสตร์. 38(3): 112-129.

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และคณะ. (2562). วิธีชุมชน เครื่องมือ 7 ชิ้น ที่ทำให้งานชุมชนง่าย ได้ผลและสนุก. พิมพ์ครั้งที่ 13. นนทบุรี: สุขศาลา, 2562.

จิราพร พรหมภูษา. (2568). การลดความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงการใช้ประโยชน์ทรัพยากรในชุมชน โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างยั่งยืน. วารสารวิชาการรัตนบุศย์. 7(2): 403-417.

ถนอมสิน พลลาภ และคณะ. (2568). บทเรียนการขับเคลื่อนปฏิบัติการ ‘ห้องถิ่นแก่จน’ กรณีพื้นที่ตำบลแม่สวด อำเภอสบเมย จังหวัดแม่ฮ่องสอน. โครงการพัฒนาระบบสนับสนุนการทำงานเชิงพื้นที่เพื่อยกระดับแพลตฟอร์มจัดความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำระดับจังหวัดและการขับเคลื่อนโมเดลแก้จนระดับโครงการ.

ถนอมสิน พลลาภ และคณะ. (2568). บทเรียนการขับเคลื่อนปฏิบัติการ ‘อำเภอแก่จน’ กรณีพื้นที่อำเภอเมือง จังหวัดศรีสะเกษ. โครงการพัฒนาระบบสนับสนุนการทำงานเชิงพื้นที่เพื่อยกระดับแพลตฟอร์มจัดความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำระดับจังหวัดและการขับเคลื่อนโมเดลแก้จนระดับโครงการ.

ธนันชัย บุญหนัก. (2568). การพัฒนาระบบฐานข้อมูลเพื่อค้นหาแนวทางการแก้ไขปัญหาคความยากจนในพื้นที่เป้าหมายของจังหวัดเลย. วารสารวิจัยวิชาการ. 8(1): 239-254.

ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ และคณะ. สถานภาพองค์ความรู้ การแก้ไขปัญหาความยากจนจังหวัดอำนาจเจริญ พื้นที่ ความรู้ และความท้าทาย. อุบลราชธานี : มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. 2569.

แมน บุโรทกานนท์. (2563). โครงการพัฒนาระบบสนับสนุนการทำงานเชิงพื้นที่เพื่อการแก้ไขปัญหาความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำ. ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากหน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.).

สันติ เล็กสกุล. ผู้ไร้เสียง: คำยืนยันของ คายตรี จักรวรรดิ สปีวาก. กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์. 2561.

สุรสม กฤษณะจุฑะ และคณะ. (2567). คู่มืออุบลพร้อมรับมือน้ำท่วม. โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่และแก้ไขปัญหาความยากจน จังหวัดอุบลราชธานี.

